

אתר דעת * לימודים * גיליון 20 * תשפ"ה * 2024-25

דרכו ופועלו של ר' אליעזר בן הורקנוס

אביטל יעקובי

תוכן עניינים

הקדמה

מבוא

פרק א: תחילתו של ר' אליעזר

פרק ב: ביטוייה של מידת הקנאות באופיו של ר' אליעזר

פרק ג: יחסם של החכמים אל ר' אליעזר בפסיקתו בסוגיית תנורו של עכנאי

פרק ד: סופו של ר' אליעזר

סיכום

ביבליוגרפיה

הקדמה

מאמר זה עוסק בדרכו ופועלו של ר' אליעזר בן הורקנוס, אחד מגדולי הדור של חכמי יבנה. נושא זה פותח בפנינו צוהר לדמות רבת פעלים שניתן ללמוד מדרכה ומתכונותיה גם כיום, ולהסיק את המסקנות הראויות גם לחיינו. במאמר זה נעשה מאמץ להקיף אירועים מרכזיים השזורים בחייו של התנא ר' אליעזר בן הורקנוס, תוך ניתוחם במבט מעמיק.

כמו כן, ייסקרו מימרותיו והלכותיו של ר' אליעזר ביחס למאורעות חייו. חייו של ר' אליעזר היו סוערים ומלאי טלטלות, ועימם צמחה והתהוותה דמותו המיוחדת והנבדלת של ר' אליעזר בין חכמי דורו בבית המדרש.

במסגרת מאמר זה אנסה לחקור איזו דמות נשקפת מסיפור חייו של ר' אליעזר בן הורקנוס, תוך התבוננות במאורעות מרכזיים בחייו: החל מצמיחתו לבן תורה מעובד אדמה פשוט ועד לנידויו על ידי חכמי דורו בעקבות פסיקתו הנחרצת בסוגיית תנורו של עכנאי, נידוי שהיה תקף עד למותו של ר' אליעזר, בביתו.

אך על אף סופו הטראגי של ר' אליעזר, הוטבע חותמו על הדורות שלאחריו, והוא אינו הוצא מעל בימת ההיסטוריה, והלכות רבות נאמרו בשמו בתלמוד.

וכמו שר' אליעזר העיד על עצמו: "אם יהיו כל הימים דיו ואגמים קולמוסין ושמים וארץ מגלות וכל בני האדם לבלרים אין מספיקין לכתוב תורה שלמדתי" (שיר השירים רבה, א', ג') אכן עם התקדמותי בכתבת המאמר, נוכחתי לדעת שתורתו של ר' אליעזר רבה מני ים, ואין אפשרות במסגרת מאמר זה לעסוק אפילו בחלק קטן מתורתו ואישיותו, ובשל כך המאמר נוגע רק בעיקרי הדברים ואינו מתיימר לעסוק בכל תורתו של ר' אליעזר.

ואסיים בתפילה, אותה חיבר ר' אליעזר:

"ר' אליעזר אומר: עשה רצונך בשמיים ממעל, ותן נחת רוח ליראיך, והטוב בעיניך עשה,

ברוך שומע תפילה" (ברכות, כ"ט, ע"ב)

יהי רצון שהקב"ה יעשה את הטוב ביותר בשבילנו, אף אם אנו לא מרגישים בכך, ויקרב את משיח צדקנו ואת הגאולה השלימה במהרה בימינו.

מבוא

מאמר זה עוסק בדרכו ופועלו של ר' אליעזר בן הורקנוס.

על מנת לחקור את פועלו של ר' אליעזר אין אפשרות להתעלם מהתקופה בה חי, היות ולמאורעות ההיסטוריים יש השפעה מכרעת על התנהגותו של האדם. ועל כן יינתן בקצרה רקע על התקופה בה חי ר' אליעזר:

ר' אליעזר הוא מגדולי התנאים בדור השני. בתקופתו פרץ "המרד הגדול" של היהודים ברומאים שהקיף את מרבית שטחי יהודה והגליל. המרד החל בשנת 66 והוכרע בחודש אב בשנת 70 לספירה, לאחר שהרומאים פרצו לירושלים והעלו באש את בית המקדש השני, והגיע לסיומו בשנת 73 עם נפילת מצדה. המרד נחל כישלון והביא למותם של אלפי יהודים ולמכירתם של אלפי שבויים לעבדים ברחבי האימפריה הרומית. המרד הסב הרס וחורבן לשטחים רבים ומרבית הקרקעות הפכו לרכוש העם הרומאי. אך על אף התוצאות הקשות, הצליח היישוב היהודי להשתקם והחלה מציאות חדשה של יהדות ללא מקדש, ללא כהונה וללא סנהדרין.

במהלך המצור על ירושלים, הוצא רבן יוחנן בן זכאי מהחומות בארון קבורה, כאשר ר' יהושע ור' אליעזר נשאו את הארון¹. הגמרא בגיטין מוסיפה שלאחר יציאתו מירושלים הגיע אל אספסיאנוס, המפקד הרומאי ובקש ממנו להקים ביבנה מרכז רוחני: "תן לי יבנה וחכמיה". כאשר שמעו החכמים ביבנה את הבשורה המרה על שריפת המקדש, קרעו בגדיהם ובכו², אך מהר הבינו שצריך לקום מהשבר הנורא. רבן יוחנן בן זכאי עודד את העם ותיקן תקנות שנועדו לענות על השינויים שחלו באומה בעקבות החורבן. גורם עיקרי לחורבן היה מלחמות האחים הרבות ששררו בין קבוצות שונות בעם, ובעקבות כך ביבנה התעורר הצורך להקים מסגרת הנהגה אחידה ולכן הוקם ביבנה בית הדין הגדול שבתפקידו לפסוק הלכות בדומה לסנהדרין ובנוסף יוסד בית מדרש שהיווה תחליף למרכז הרוחני בירושלים. ר' אליעזר תלמידו המובהק של רבן יוחנן היווה חלק מבית המדרש שצמח ביבנה, הוא היה אחד מארבעת החכמים ביבנה שהיו בקיאים בשפות רבות³ ונראה שבעקבות חריפותו הוא השתתף במשלחות לרומי בענייני האומה⁴. בשנות חייו האחרונות ויתר רבן יוחנן על הנשיאות לטובת רבן גמליאל. ר' אליעזר מקורב היה לנשיאות, כאשר נשא לאישה את אימא שלום, אחותו של רבן גמליאל הנשיא.

מכך נראה שהתקופה בה חי ר' אליעזר היוותה נקודת מפנה בחיי האומה, וקרוב לוודאי גם בחייו הפרטיים של ר' אליעזר, בהשקפותיו וביחס החכמים אליו. במאמר זה אנסה לחקור את דמותו של ר' אליעזר הנשקפת ממאורעות חייו.

ראוי לציין שהמאמר עוסק בתנא ענק בענקים ואלפי שנים לאחר מותו, אנו כגמדים לעומתו ועינינו הצרות לא יוכלו לקלוט אף לא מעט ממשמטו הטהורה והקדושה, ועל כן כל צד של אמרה שביקורת משתמעת ממנה, אינה מתיימרת להוריד חלילה מערכו של ר' אליעזר אלא רק נועדה כדי להדגיש את עמדתו הבלתי מתפשרת.

לצורך בדיקת הנושא, מאורגנים התכנים בארבעה פרקים הבוחנים את הדברים.

¹ גיטין, נ"ו, ע"א

² אבות דרבי נתן ד', ה'

³ סנהדרין, י"ז, ע"ב

⁴ ירושלמי סנהדרין, ז', י"ג

הפרק הראשון יעסוק בצמיחתו והתהוות דמותו של ר' אליעזר בבית המדרש של רבו, רבן יוחנן בן זכאי.

הפרק השני ידון במידת הקנאות של ר' אליעזר על היבטיה השונים.
 הפרק השלישי יעסוק במהותה של המחלוקת בין ר' אליעזר לחכמים אודות תנורו של עכנאי.
 הפרק הרביעי יעסוק בקורותיו של ר' אליעזר לאחר פסיקתו הנחרצת אודות תנורו של עכנאי, ובמותו הטראגי של ר' אליעזר.

פרק א'

תחילתו של ר' אליעזר

כברת דרך עבר ר' אליעזר בחייו עד אשר הוכר כבחיר תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי. ייחודו של ר' אליעזר נקבע עוד טרם לידתו כאשר הקב"ה הבטיח למשה רבינו שר' אליעזר יהיה מזרעו:

ר' אחא בשם ר' חנינא אמר בשעה שעלה משה למרום שמע קולו של הקדוש ברוך הוא שיושב ועוסק בפרשת פרה אדומה ואומר הלכה בשם אומרה: "ר' אליעזר אומר: עגלה בת שנתה ופרה בת שתים" אמר לפניו רבון העולמים יהי רצון שיהא מחלצי. אמר לו: חייך שהוא מחלציד, הה"ד (שמות י"ח): "ושם האחד אליעזר" שם אותו המיוחד (במדבר רבה, י"ט, ז')

מדרש זה מסב את פשט הפסוק המדבר על אליעזר בנו של משה, לר' אליעזר שחי דורות רבים לאחר משה רבינו. אם כן תפקידו של ר' אליעזר טבוע בו, ועל אף שגדל והתפתח במשפחה חקלאית פשוטה, ללא קשר לתורה, מצא את דרכו אליה. כפי שמתוארת תחילת דרכו בפרקי דרבי אליעזר⁵:

מעשה ברבי אליעזר בן הורקנוס, שהיו לאביו חורשים והיו חורשין על גבי המענה, והוא היה חורש בטרשין. ישב לו והיה בוכה. אמר לו אביו, מפני מה אתה בוכה? שמא מצטער אתה שאתה חורש בטרשין? עכשיו אתה חורש על גבי המענה. ישב לו על גבי המענה והיה בוכה. אמר לו מפני מה אתה בוכה? שמא מצטער אתה שאתה חורש על גבי המענה? אמר לו, לאו. ולמה את בוכה? אמר לו, שאני מבקש ללמד תורה. אמר לו והלא בן עשרים ושמונה שנים אתה, ואתה מבקש ללמד תורה. אלא קח לך אשה ותוליד לך בנים ואתה מוליכן לבית הספר. עשה שתי שבתות ולא טעם כלום עד שנגלה לו אליהו זכור לטוב, ואמר לו בן הורקנוס, למה אתה בוכה? אמר לו מפני שאני מבקש ללמד תורה. אמר לו, אם אתה מבקש ללמד תורה, עלה לירושלים אצל רבן יוחנן בן זכאי. עמד והלך אצל רבן יוחנן בן זכאי. ישב לו והיה בוכה. אמר לו, מפני מה אתה בוכה? אמר לו, מפני שאני מבקש ללמד תורה. אמר לו, בן מי אתה? ולא הגיד לו. אמר לו, מימיך לא למדת קריאת שמע ולא תפלה ולא ברכת המזון? אמר לו לאו. אמר לו עמד ואלמדך שלשתן. ישב והיה בוכה. אמר לו, בני, מפני מה אתה בוכה? אמר לו, שאני מבקש ללמד תורה. והיה אומר לו שתי הלכות כל ימי השבוע, והיה חוזר לו עליהן ומדבקן. עשה שמונה ימים ולא טעם כלום עד שעלה ריח פיו לפני רבן יוחנן בן זכאי, והעמידו מלפניו. ישב והיה בוכה. אמר לו מפני מה אתה בוכה? אמר לו, מפני

⁵ מקורות נוספים לתחילתו של ר' אליעזר נמצאים באבות דרבי נתן נוסחא א', ו' ובאבות דרבי נתן נוסחא ב', י"ג.

שהעמדתני מלפניך כאדם שמעמיד מלפניו מוכה שחין. אמר לו, בני, כשם שעלה ריח פיך מלפני, כך יעלה ריח חוקי תורה מפיך לשמים. (פרקי דרבי אליעזר, פרק ראשון)

ר' אליעזר למד מרבו את ההלכות הבסיסיות, והתקדם במהירות בלימודו, אף שתנאיו הפיזיים היו בלתי נאותים וימים היה שרוי ברעב. המדרש ממשיך לתאר את המפגש בין ר' אליעזר לאביו, בסעודת חכמים בירושלים:

אמרו בניו של הורקנוס לאביהם, עלה לך לירושלים ונדה את בנך אליעזר מנכסיד. ועלה לירושלים לנדותו, ומצא שם יום טוב לרבן יוחנן בן זכאי. והיו כל גדולי המדינה סועדין אצלו... אמרו לו, הרי אביו של רבי אליעזר בא. אמר להם, עשו לו מקום, ועשו לו מקום והושיבו אותו אצלו. ונתן עיניו ברבי אליעזר, אמר לו, אמר לנו דבר אחד מהתורה. אמר לו, רבי, אמשול לך משל למה הדבר דומה לבור הזה שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהיה מוציא, כך אני איני יכול לומר דברי תורה יותר ממה שקיבלתי ממך. אמר לו, אמשול לך משל למה הדבר דומה, למעין זה שהוא נובע ומוציא מים, ויש בכוחו להוציא מים יותר ממה שהוא מכניס. כך אתה יכול לומר דברי תורה יותר ממה שקבלו מסיני. (פרקי דרבי אליעזר, פרק שני)

במדרש זה נפגשים אנו לראשונה עם תכונתו הבסיסית של ר' אליעזר, הוא אינו מחדש דבר מעצמו, כמו הבור שמשמר את מימיו, מי הגשמים שנאגרים בו. לעומתו גורס רבו, יוחנן בן זכאי שיש צורך לאדם להיות מעין, שיש בו נביעה עצמית והוא מסוגל לחדש ללא הרף. רבן יוחנן בן זכאי מכיר בכישוריו של תלמידו ורוצה להופכו למעין, המחדש דברי תורה, ואילו ר' אליעזר רוצה להישאר רק בור, מעביר מסורת נאמנה, ואינו מחדש מעצמו דבר.

לפיכך, כשרבן יוחנן נותן תארים לכל אחד מחמשת תלמידיו, הוא מציין את מעלתו של ר' אליעזר בכך שהוא בור סוד, כלומר בור מסויד ומטויה היטב כך שמימיו לא נבלעים בדופנותיו. ר' אליעזר משמר את כל מה ששמע מרבותיו, ואינו מחדש מעצמו. המים שמשולים לדברי התורה חודרים לבור בצורה חיצונית עלי ידי שמיעה ולימוד מאחרים, ואינם הולכים לאיבוד לעולם:

חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, ואלו הן, רבי אליעזר בן הורקנוס, ורבי יהושע בן חנניה, ורבי יוסי הכהן, ורבי שמעון בן נתנאל, ורבי אלעזר בן ערך. הוא היה מונה שבחן:

רבי אליעזר בן הורקנוס, בור סוד שאינו מאבד טפה. רבי יהושע בן חנניה, אשרי יולדתו. רבי יוסי הכהן, חסיד. רבי שמעון בן נתנאל, ירא חטא, ורבי אלעזר בן ערך, מעין המתגבר.

(אבות, פ"ב, מ"ח)

כאמור, ר' אליעזר סירב לדרוש בפני רבו בסעודת החכמים, מפני שאינו רוצה לחדש מעצמו דבר. סיבה נוספת לסירובו לדרוש בפני רבו נעוצה בגישתו, לפיה חל איסור על תלמיד לדרוש בפני רבו, כפי שרואים בגמרא בעירובין:

רבי אליעזר אומר: לא מתו בני אהרן עד שהורו הלכה בפני משה רבן... ותלמיד אחד היה לו לרבי אליעזר שהורה הלכה בפניו. אמר רבי אליעזר לאימא שלום אשתו: "תמיה אני אם יוציא זה שנתו" - ולא הוציא שנתו. אמרה לו: נביא אתה? אמר לה: לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי, אלא כך מקובלני: כל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה (עירובין, ס"ג, ע"א).

ר' יוחנן בן זכאי מפרש את סירובו של ר' אליעזר לדרוש כבושה ממנו ולכן יוצא מהאולם. לאחר יציאתו ר' אליעזר מתחיל לדרוש בדברי התורה כפי שמתאר המדרש בפרקי דרבי אליעזר:

אמר לו, שמא ממני אתה מתבייש, הריני עומד מאצלך. עמד רבן יוחנן והלך לו לחוץ, והיה רבי אליעזר יושב ודורש ופניו מאירות כאור החמה, וקרנותיו יוצאות כקרנותיו של משה, ואין אדם יודע אם יום ואם לילה. בא רבן יוחנן מאחוריו ונשקו על ראשו. אמר לו, אשריכם אברהם יצחק ויעקב שיצא זה מחלציתכם.

ובאבות דרבי נתן התיאור מפליג באומרו: "והיה ר' אליעזר יושב ודורש דברים יותר ממה שנאמר למשה בסיני..." (אבות דרבי נתן, נוסחא ב', י"ג).

משגב עמית במאמרו⁶ מקשה, כיצד יתכן שר' יוחנן הפליג בדבריו ואמר לפני ר' אליעזר שידרוש "יותר ממה שקיבלו בסיני", כיצד ניתן לדרוש יותר ממה רבינו בזמן מתן תורה? משגב מתרץ זאת בכך שגם אם התלמיד רק מצטט את מה שנאמר לו, השומעים מקבלים דברים שעברו דרך פרשנותו ולכן גם אם האדם מנסה רק לקבל ולא להוסיף על רבותיו, הדרך שבה הוא אומר את דברי התורה ששמע מוסיפה נופך משלו. לדעתו, מאותה סיבה ר' אליעזר יכול לומר יותר ממה שנאמר בסיני: "בסיני הדברים נאמרו כהווייתם, אבל כשר' אליעזר שומע ומקבל את מה שנאמר אזי בהגדרה יש כאן תוספת. לפיכך, כשהוא מוציא את הדברים הוא אומר דברים שלא שמעתן אוזן מעולם כי גם מי ששמע בהר סיני עדיין לא שמע איך ר' אליעזר שמע, והוא הדין לכל אחד ואחד יחיד ומיוחד", ולכן ר' אליעזר הצליח לבסוף לדרוש, כי החידוש בדברי התורה הוא בכך שהוא אומר אותם בשפתו המיוחדת. אם כן לדעת משגב המדרש משווה את דרשתו של ר' אליעזר למתן תורה, משום שרוצה להדגיש שכל אחד יכול לחדש על דברי תורה קודמים, אף אם הוא מעביר את המסורת ואינו דוגל בחידושים מעצמו.

אך לעומתו כהן מיכל והאיתן יוני במאמרן⁷, מגדירות את דרשתו של ר' אליעזר: "מעין מתן תורה בזעיר אנפין" היות ודרשתו מקבילה לקבלת התורה. לדעתן ישנם קווי דמיון רבים בין משה רבינו לאליעזר ממשיכו, וישנה הקבלה בין המדרשים על תחילתו של ר' אליעזר להקדשתו של משה ולמתן תורה: כמשה שברח מביתו שבמצרים⁸, בורח ר' אליעזר מבית גידולו בעקבות גילוי אליהו. הכתוב מתאר את הקדשתו של משה לנביא⁹, ואת סירובו של משה לקבל עליו את השליחות, בדומה לכך כאשר רצה רבן יוחנן להקדיש את ר' אליעזר, ולתת לו מעמד של בר הוראה, סירב ר' אליעזר לתפקיד שהוטל עליו, אך לבסוף "היה יושב ודורש דברים יותר ממה שנאמר למשה בסיני", ואכן גם בסיני, במתן תורה ניתן למצוא מקבילות להתנהגותו של ר' אליעזר: משה קיבל את התורה לאחר צום של ארבעים יום וארבעים לילה: "ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה, לחם לא אכל ומים לא שתה, ויכתוב על הלוחות את דברי הברית... ויהי ברדת משה מהר סיני... ומשה לא ידע כי קרן עור פניו בדברו אתו..." (שמות, ל"ד, כ"ז-ל"ה). כמשה, גם ר' אליעזר מקבל את התורה מתוך צום שארך שמונה ימים, וכן גם עורו של ר' אליעזר קרן כשדרש לבסוף בפני החכמים.

לאחר שהורקנוס שמע את בנו דורש, הוא מכריז על ביטולו של הנידוי, ומעניק לבנו את נכסיו במתנה. אך ר' אליעזר אינו חפץ בנכסים החומריים אלא רק בלימוד התורה: "אלא לא בקשתי

⁶ משגב עמית, ר' אליעזר בן הורקנוס - חלק א', דף קשר 1232 פרשת כי תצא, תש"ע, אתר ישיבת הר עציון, 01/08/11, http://www.etzion.org.il/dk/5771/1232maamar3.html#_ftn1

⁷ כהן מיכל, האיתן יוני, "ושם האחד אליעזר", מכלול, כא (תשס"א), עמ' 77-80

⁸ שמות, ב', ט"ו

⁹ שמות ג'

מלפני הקדוש ברוך הוא אלא תורה בלבד, שנאמר, "על כן כל פיקודי כל ישרתי, כל ארח שקר שנאתי".

לאחר מפגשו של ר' אליעזר עם אביו, הוא אינו נוטש את בית המדרש וממשיך בלימודו מרבו. רבן יוחנן בן זכאי מלא הערכה כלפי תלמידו עד שבשבילו הוא שקול כנגד כל חכמי ישראל: "הוא היה אומר, אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים, ואליעזר בן הורקנוס בכף שנייה, מכריע את כולם" (אבות פ"ב, מ"ח).

לסיכום:

פרק זה עסק בראשית דרכו של ר' אליעזר. ר' אליעזר הפנה את חייו מעמל האדמה לעמלה של תורה. לפי המדרש בבמדבר רבה, ר' אליעזר עוד טרם לידתו נועד לגדולות ולממשיכו של משה רבנו. הודות לשקידתו התקדם בלימודו והפך לתלמיד חכם. כאשר אביו עלה לירושלים לנדתו מנכסיו, ר' אליעזר נבחר על ידי רבו לדרוש בפני החכמים. הפרק חקר את משמעות התואר "בור סוד שאינו מאבד טיפה" וכמו כן בדרשת ר' אליעזר שהוגדרה יותר ממה שנאמר סיני. כאשר אביו של ר' אליעזר שומע את דרשת בנו, הוא מבטל את הנידוי ומעניק לבנו את כל נכסיו, אולם ר' אליעזר אינו רוצה לקבלם משום שרואה חשיבות רק בדברי התורה הרוחניים. ר' אליעזר הופך לבחיר תלמידו של רבן יוחנן, עד אשר שקול כנגד כל החכמים יחד.

פרק ב'

ביטוייה של מידת הקנאות באופיו של ר' אליעזר

הפרק הקודם עסק במשיכתו הרבה של ר' אליעזר לדברי התורה, ומבור, שאינו יודע הלכות בסיסיות הפך לבור סוד שאינו מאבד טיפה ממה שלמד, ומעביר המסורת הנאמנה. הפרק הנוכחי יעסוק במידת קנאותו של ר' אליעזר ובביטוייה השונים.

ר' אליעזר נוטה לבית שמאי הידועים בתקיפות ובחוסר פשרנות¹⁰. ומשום כך מכונה ר' אליעזר בתלמוד הירושלמי ובבבלי¹¹ בשם "שמותי"¹², כלומר שנוטה לדעת שמאי¹³, אף על פי שהיה תלמידו של רבן יוחנן בן זכאי, שהיה תלמידו של הלל הזקן¹⁴, ואף המשיך בדרכו. מרבו קיבל לא רק תורת הלל, אלא אף תורת שמאי, שכן הייתה דרכם של תלמידי הלל, שלא זו בלבד ששנו את דעת בית שמאי על יד דעת בית הלל, אלא ברוב ענוותנותם אף הקדימו אותה. בכמה מקומות מוסר רבי אליעזר עצמו מחלוקות בית שמאי ובית הלל¹⁵.

קנאותו של ר' אליעזר באה לידי ביטוי בתחומים שונים. הפרק יפתח במידת קנאותו של ר' אליעזר ביחס לעמו.

¹⁰ עיין שבת, ל', ע"ב: "תנו רבנן, לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי..."

¹¹ ירושלמי: שביעית סוף פ"א, תרומות פ"ה, ה"ד, ביצה פ"ד, ה"ז. בבלי: שבת ק"ל, ע"ב, נדה ז', ע"ב.

¹² לפי פירוש רש"י נדה, ז', ע"ב נקרא ר' אליעזר שמותי משום שהיה מוחרם מלשון שמתא.

¹³ במאמרן של כהן מיכל והאיתן יוני, "ושם האחד אליעזר", עמ' 87-86 נטען שהפירוש המועדף הוא כמו פירושו של הירושלמי, ששמותי הוא מבית שמאי. וקשה לפרש ששמותי הוא מנודה, מכיוון שהגמרא משתמשת בביטוי "שמותי הוא". כלומר, היה צריך להיכתב "שמותי היה" שהרי ר' יהושע התיר את נדר הנידוי בעת מותו של ר' אליעזר.

¹⁴ ראה הרחבה בספרו של גילת יצחק, משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס, דביר, תל אביב (1969), עמ' 329-309.

¹⁵ ירושלמי יבמות פ"ג, מ"א, ירושלמי נדה פ"ד, מ"ג, תוספתא שביעית פ"א

במסכת תענית מופיעה ברייתא ובה שתי אגדות הקשורות בהורדת גשמים ובר' אליעזר :
 תנו רבנן : מעשה ברבי אליעזר שגזר שלש עשרה תעניות על הצבור ולא ירדו גשמים.
 באחרונה התחילו הצבור לצאת. אמר להם : תקנתם קברים לעצמכם? געו כל העם בבכייה,
 וירדו גשמים. שוב מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא
 נענה. ירד רבי עקיבא אחריו, ואמר : אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה אבינו מלכנו למענך
 רחם עלינו, וירדו גשמים. הווי מרנני רבנן. יצתה בת קול ואמרה : לא מפני שזה גדול מזה,
 אלא שזה מעביר על מידותיו, וזה אינו מעביר על מידותיו (תענית, כ"ה, ע"ב).
 לגבי המעשה השני, בו מובאת הצלחת ר' עקיבא בהורדת הגשמים לעומת כישלונו של ר' אליעזר,
 מביא הרב' בלאו במאמרו¹⁶ את דבריו של רבי ישראל מסלנט:¹⁷

...והנה רבי אליעזר שהיה מתלמידי בית שמאי כידוע אחז צדיק זה דרכו בתומו לעשות
 כדעתו ודעת רבו להיות קפדן, ורבי עקיבא שהיה מתלמידי בית הלל אחז דרך רבותיו ודעתו
 להעביר על מידותיו, ולפי זה הנוכל לומר כי רבי עקיבא היה יותר צדיק מרבי אליעזר באחז
 מדת הסבלנות: לא ולא חס וחלילה, ורק לעניין מעשה שאירע אז בעצירת גשמים על חטא
 הדור, והיו צריכים להעברת פשע, אשר זה למעביר על מידותיו כביכול יחשב, יותר נתקבלה
 אז תפלת רבי עקיבא, משום דכל המעביר על מידותיו מעבירין לו על כל פשעיו וכו'.

רצונו לומר שר' אליעזר אינו נופל בצדקותו מר' עקיבא, אלא שבשעת עצירת הגשמים יש צורך
 בשליח ציבור המעביר על מידותיו, וכך מתכפרים פשעיהם של העם ויורדים גשמים.
 במאמר הנזכר לעיל מופיעה השוואה בין האגדה על ר' אליעזר ור' עקיבא לבין סיפורם של קין והבל
 בספר בראשית¹⁸: רבי אליעזר ורבי עקיבא החלו ללמוד תורה בגיל מאוחר ועד אז היו אנשים
 פשוטים.¹⁹ הרקע שכל אחד מהם הגיע ממנו הוא שונה. רבי אליעזר היה בתחילת דרכו עובד אדמה,
 ואילו רבי עקיבא היה רועה צאן. גם בבראשית מתואר קין, הגדול, כעובד אדמה, ואילו הבל, הצעיר
 יותר, הוא רועה צאן. גם שם הגדול אינו נענה ואילו הצעיר נענה לאחר שהקריב אחרי הגדול. עובד
 האדמה עובד כל יום במקום קבוע באותה חלקת אדמה. מחד זהו יתרון גדול, שהרי יש לו בסיס
 קבוע. מאידך, הדבר עלול להוות חיסרון, שכן מדובר בצורת חיים מקובעת. רועה הצאן לעומת זאת
 לוקח את צאנו למקומות שונים, הוא הרבה יותר ספונטאני. ההבדל בין קין והבל אינו בסוג הקרבן
 שהרי כל אחד הביא ממה שתחת ידו, אלא שהבל הביא מן הבכורות ואילו קין הביא מן הרגילים.
 אצל קין לא הייתה את ההתלהבות והספונטאניות שהיו אצל הבל, רועה הצאן.
 גם בעבודת ה' חשוב ששני יסודות אלו ישתלבו זה בזה. מצד אחד צריך את הנוקשות וההתמדה
 לחזור יום יום על אותן התפילות, ומצד שני צריך לשמור על ספונטאניות בעבודת הבורא. כך גם רבי
 אליעזר, שבאופיו היה עובד אדמה יש בו את כוחות הנפש, הרצון, וכן התמדה בלתי רגילה, אך
 כאדם הוא נוטה יותר לשמרנות, ויש בו מידה של נוקשות. לעומתו, ר' עקיבא מחבר תפילה של כמה
 משפטים שבעקבותיהם יורדים גשמים.

¹⁶ בלאו יצחק, "מעשה ברבי אליעזר ורבי עקיבא וברייתא גשמים", שמעתיני, 169 (תשס"ז), עמ' 98-108

¹⁷ שו"ת "ציץ אליעזר" חלק י"ז סימן מ"א, מביא את דבריו של ר' ישראל מסלנט

¹⁸ בראשית, ד', א-ט"ו

¹⁹ פרקי דרבי אליעזר פרק א', אבות דרבי נתן נוסחא א פרק ו.

פן שונה של ר' אליעזר לתפילה מובא במשנה: "רבי אליעזר אומר העושה תפילתו קבע אין תפילתו תחנונים" (ברכות, פ"ד, מ"ד) ר' אליעזר דוגל בתפילה משתנית ולא קבועה. כפי שכותב גילת יצחק בספרו²⁰: "מהלכות ר' אליעזר עולים סימניה הקדומים של התפילה: יסודה האינדיבידואלי, אפיה החופשי ונוסחתה המשתנית... ר' אליעזר מתנגד לחכמים המחייבים תפילה במטבע קבוע ורואים יתרון באחידות הנוסח".

ניתן לפרש את הצורך בתפילה קבועה דווקא במקרה של עצירת גשמים, מכיוון שזוהי תפילה מיוחדת שנחוץ לה נוסח קבוע על מנת לשתף יותר את הציבור בזעקה כלפי שמים, בניגוד לתפילות היומיומיות שלהן יש צורך בתפילה משתנה בהתאם לאופיו של האדם.

נחזור כעת לסוגיה שעסקנו בה במסכת תענית: במעשה השני מידת הקנאות של ר' אליעזר מוצגת באור שלילי. ר' עקיבא המעביר על מידותיו, תפילתו מתקבלת ויורדים גשמים, ואילו מידת הקנאות של ר' אליעזר אינה מובילה להורדת גשמים. אם כן, כיצד במעשה הראשון רואים שמידת הקנאות של ר' אליעזר דווקא מובילה את העם לידי בכי שבעקבותיו יורדים גשמים?

הרב בלאו מבאר את ההבדל בין שני הסיפורים בכך ששליח הציבור צריך להתאים את סגנון התפילה לשולחיו, וכן צריך להיות בעל אופי מתאים למטרת שליחותו. בשעה שמידת הדין מתוחה על הציבור הוא זקוק לעורר רחמים לפני משורת הדין. שליח הציבור אינו יכול להיות אדם קפדן שבאופיו מגולמת מידת הדין כרבי אליעזר, אלא עליו להיות אדם נוח וותרן כרבי עקיבא, המקביל למידת הרחמים, לפני משורת הדין.

קפדנותו של ר' אליעזר איננה שלילית ובזמנים אחרים ודאי שאדם כמו רבי אליעזר יהיה ראוי להיות שליח הציבור. כדי להוכיח עקרון זה, שלעיתים אכן דרושה הקפדנות ורק בזכותה ירדו גשמים, מצמידה הברייתא שבבבלי לסיפור הורדת הגשמים (לאחר תפילתו של ר' עקיבא), מעשה נוסף. ממעשה זה ניתן להסיק כי דווקא קפדנותו של רבי אליעזר על הציבור ("תקנתם קברים לעצמכם") היא זו שעזרה לשוב את ליבו של הציבור ורק משום כך ירדו לבסוף גשמים.

כמו כן, ניתן לפרש בכיוון אחר שהתפילה התקבלה במעשה הראשון לא בעקבות אופיו של שליח הציבור, אלא מפני בכיים של הציבור: "געו כל העם בבכייה, וירדו גשמים". התפילה מתקבלת לבסוף בשמיים לא בעקבות השליח, אלא בעקבות מצב שולחיו של שליח הציבור. כאשר הציבור נמצא במדרגה של כניעה ובכי לפני ה' תפילתם נענית ברצון.

קנאותו של רבי אליעזר כלפי לימוד התורה אצל תלמידיו מופיעה במסכת ביצה, שם מופיע דיון בין ר' יהושע לבין ר' אליעזר אודות ניצול זמנו הפנוי של האדם ביום טוב:

תנו רבנן: מעשה ברבי אליעזר, שהיה יושב ודורש כל היום כולו בהלכות יום-טוב. יצאה כת ראשונה, אמר: הללו בעלי פטסין. כת שנייה - אמר: הללו בעלי חביות. כת שלישית - אמר: הללו בעלי כדין. כת רביעית - אמר: הללו בעלי לגינין. כת חמישית - אמר: הללו בעלי כוסות. התחילו כת שישית לצאת - אמר: הללו בעלי מארה. נתן עיניו בתלמידים, התחילו פניהם משתנין. אמר להם: בני, לא לכם אני אומר, אלא להללו שיצאו, שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה. בשעת פטירתן אמר להם: לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו, כי קדוש היום לאדונינו, ואל תעצבו, כי חדות ה' היא מעוזכם" (נחמיה

²⁰ גילת יצחק, "משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס", עמ' 83

ח', י') ... רבי אליעזר אומר: אין לו לאדם ביום טוב אלא או אוכל ושותה, או יושב ושונה. רבי יהושע אומר: חלקהו, חציו לה' וחציו לכם (ביצה, ט"ו, ע"ב).

ממעשה האגדה נראה שר' אליעזר מתרעם על תלמידיו שממהרים לצאת באמצע שיעור בהלכות יום טוב, מכיוון שממהרים להכין את צרכי סעודת יום טוב, ובכך עוזבים ומניחים את התורה ועוסקים בסעודה שהיא חיי שעה. ר' אליעזר אינו מאמין בשילוב של החומר והרוח יחד. השקפתו היא כולו לה', לתלמיד חכם שיושב ושונה, או כולו לכם, לאדם שאינו יודע תורה שאוכל ושותה. לכן הוא דורש מתלמידיו, בניגוד לדעתו של ר' יהושע, שיעסקו ביום טוב אך ורק בלימוד התורה ולא במאכל ובמשתה.

אברהם ארזי²¹, מסביר את ההתנהגות הקנאית הזאת של ר' אליעזר לתלמידיו, בכך שר' אליעזר אינו מסוגל לפשרות בלימוד התורה. ר' אליעזר את כל חייו הקדיש ללימוד התורה. הוא לא אכל במשך שמונה ימים בשעה שהגיע לבית מדרשו של ר' יוחנן בן זכאי. ר' אליעזר אף העיד על עצמו: "מימי לא קדמני אדם בבית המדרש... אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי: מימיו לא שח שיחת חולין... וכן היה ר' אליעזר תלמידו נוהג אחריו" (סוכה, כ"ח, ע"א). ולכן את מה שדורש ר' אליעזר מעצמו ביחס ללימוד התורה, דורש הוא גם מתלמידיו.

קנאותו של ר' אליעזר לשלמות בלימוד התורה, מתבטאת גם בבחירת תלמידיו. ר' אליעזר אינו מוכן לקבל כל תלמיד שחפץ ללמוד, אלא הוא מלמד רק מי שיש לו סיכוי גבוה להיות בן הוראה כפי שמופיע בירושלמי: "י"ג שנה בא ר' עקיבא לבית מדרשו של ר' אליעזר ולא היה יודע בו... (פסחים, פ"ו, ה"ג) כפי שמסבירות כהן מיכל והאיתן יוני במאמרן²², כי ר' עקיבא אכן לא בא מזרע מיוחס, אלא היה בן גרים, ולכן חשש ר' אליעזר שר' עקיבא אינו מסוגל לשלמות בלימוד התורה. בעקבות דרישתו הגבוהה של ר' אליעזר לשלמות בלימוד התורה, הוא אף שלל את לימוד התורה לנשים:

מטרונה שאלה את רבי אליעזר מפני מה חטא אחת במעשה העגל והן מתין בה ג' מיתות אמר לה: אין אשה חכמה אלא בפלך. אמר לו הורקנוס בנו: בשביל שלא להשיבה דבר אחד מן התורה אבדת ממני ג' מאות כור מעשר בכל שנה. אמר לו ישרפו דברי תורה ולא ימסרו דברי תורה לנשים (סוטה, כ"א, ע"ב).

מימרא נוספת וחריפה של ר' אליעזר מופיעה במשנה: "כל המלמד את בתו תורה, כאילו מלמדה תפלות"²³ (סוטה פ"ג, מ"ד). שלילתו של ר' אליעזר את לימוד התורה לנשים נובע לדעתי מכיוון שנשים, כעקרות בית ועסוקות בגידול הילדים, אינן מסוגלות לעמוד בדרישותיו הגבוהות ביחס ללימוד התורה ולא יכולות לנצל את היום "כולו לה"²⁴. חשוב לציין שבניגוד לקנאתו של ר' אליעזר ביחס לשלמות בלימוד התורה, נוהג הוא ביחס סובלני וסלחני כלפי חוטאים מישראל, בניגוד לר' עקיבא:

²¹ ארזי אברהם, "שילוב אגדה בהלכה במשנת ר' אליעזר בן הורקנוס", שנה בשנה, (1986), עמ' 178

²² "יושם האחד אליעזר" עמ' 82

²³ רש"י מפרש שם את המילה 'תפלות' כ'זנות'. אב עלול להכניס בביתו ערמומיות שתאפשר לה לעשות את מעשיה הלא כשרים בצנעה. ואילו הרמב"ם מפרש תפלות כדברים תפלים, דברי הבל. האישה לא תבין את דברי התורה לעומקם והיא תחשוב שהיא מבינה אותם ותתפאר בכך. לי נראה כי פירוש הרמב"ם מתאים יותר לאופיו של ר' אליעזר שדוגל בלימוד תורה בשלמות.

²⁴ להרחבה בסוגיית לימוד תורה לנשים עיין במאמרו של הלינגר מיכאל, "המלמד את ביתו תורה מלמדה תפלות-האומנם?!", שמעתין, 170 (תשס"ח), עמ' 110-124

"דור המדבר אין להם חלק לעולם הבא ואין עומדים בדין. שנאמר: "במדבר הזה יתמו ושם ימותו", דברי ר' עקיבא. ר' אליעזר אומר: עליהם הוא אומר: "אספו לי חסידי כרתי בריתי עלי זבח". עדת קורח אינה עתידה לעלות, שנאמר: "ותכס עליהם הארץ - בעולם הזה, ויאבדו מתוך הקהל" - לעולם הבא, דברי ר' עקיבא. ר' אליעזר אומר: עליהם הוא אומר: "ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל". עשרת השבטים אינן עתידין לחזור (לארץ ישראל) - דברי ר' עקיבא. ר' אליעזר אומר: מה היום מאפיל (בערב) ומאיר (בבוקר), אף עשרת השבטים שאפל להם, שהלכו בגולה, כך עתיד להאיר להם, לעתיד לבוא, להחזירם מן הגולה ולתת להם חלק בעולם הבא" (משנה סנהדרין, פ"י, מ"ג).

הנה כי כן, ממקור זה עולה שבויכוח אודות היחס לדור המדבר, לעדת קורח ולעשרת השבטים, ר' אליעזר מתייחס בהבנה ובסלחנות. זאת כאמור לעומת קנאתו לשלמות בלימוד התורה. מקור נוסף המביע את קנאתו של ר' אליעזר לכבודם של ישראל מופיע במשנה: "רבי אליעזר אומר: אין מפטירים ב"הודע את ירושלים את תועבותיה" (מגילה, פ"ד, מ"י). בימים ההם לא נקבעו פרקים מסוימים להפטרה, וכל אחד היה רשאי לבחור פרק מהנביאים כרצונו. רבי אליעזר התנגד להפטרה זו מיחזקאל ט"ז, בגלל הפגיעה בכבוד ישראל שבהמשך הפרק: "מכורותיך ומולדותיך מארץ הכנעני, אביך האמורי ואמך חתיתי". קנאתו ואהבתו לעם ולארץ שמשה גורם לתגובתו החריפה על הקורא ב"הודע" ולפסק ההלכה, שאין מפטירים בתוכחת ירושלים. עד עתה ניתנו דוגמאות לקנאתו של ר' אליעזר ביחס לבני עמו ולתלמידיו. קנאתו של ר' אליעזר באה לידי ביטוי אף ביחסו כלפי הנוכרים. וכך מסופר בתלמוד:

"אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: בני! מהו שאמר הכתוב: "צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת" (משלי, יד, לד)? נענה רבי אליעזר ואמר: "צדקה תרומם גוי" - אלו ישראל, דכתיב: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ". "וחסד לאומים חטאת" - כל צדקה וחסד, שאומות עובדי כוכבים עושין - חטא הוא להן, שאינם עושים אלא להתגדל בו. (בבא בתרא, י', ע"ב).

מהגמרא נראה שר' אליעזר דוחה על הסף כל מעשה חסד של גויים. זאת מכיוון שכוונותיהם של הגויים גם במעשי החסד הן שליליות, ומעשי החסד אינם נחשבים להם לזכות, כי אם לחטאת. וכן אמר רבי אליעזר: "כל גויים אין להם חלק לעולם הבא" (תוספתא סנהדרין, פ"ג, ה"ב. סנהדרין, ק"ה, ע"א). זאת בניגוד לרבי יהושע החולק עליו, וגורס שישנם צדיקים באומות העולם, שאכן יש להם חלק לעולם הבא.

ארזי במאמרו מנסה להבהיר את הגורמים לאיבה הגדולה של ר' אליעזר לנוכרים, וטוען שביטוי שמאי, שאליו השתייך ר' אליעזר, זכרו היטב את מעשיו של הורדוס, הגר האדומי, ולכן יחסם היה שלילי כלפי הנוכרים, והם לא סמכו עוד על הנוכרים ונמנעו ממגע עימם.

הלכות רבות שהורה ר' אליעזר, נועדו על מנת ליצור ריחוק ולמעט שיתוף פעולה בין ישראל לבין הגויים. ר' אליעזר אסר על אכילת פת כותי ואף השווה אותה לאכילת חזיר²⁵. ר' אליעזר אף פסל, בניגוד לדעת חכמים, קרבנות שניתנו מהגויים למקדש²⁶, ופרה אדומה שנקנתה מגויים²⁷. בניגוד לר'

²⁵ שביעית, פ"ח, מ"י

²⁶ יצחק גילת במאמרו: "על ר' אליעזר בן הורקנוס ומשנתו" מונה סיבה נוספת לכך שר' אליעזר אסר על הקרבת קרבנות גויים במקדש, מכיוון שהנוכרים נחשדו על הרביעה.

²⁷ עבודה זרה, כ"ג, ע"א. פרה פ"ב, מ"א

יהושע, ר' אליעזר תמך בגזירה שגזרו בעליית חנניה בן חזקיה²⁸, שמטרתה להתרחק כמה שיותר מן הגוי ולמנוע נישואי תערובת. הלכות רבות נאמרו עוד על ידי ר' אליעזר לשם מטרת הריחוק מן הגוי, אך מפאת קוצר היריעה לא יפורטו כאן²⁹.

יחסו השלילי של ר' אליעזר לגויים התבטא גם בריחוקם של הנוכרים אשר רצו להתגייר אצלו: "מעשה באשה אחת שבאת אצל ר' אליעזר להתגייר. אמרה לו: רבי, קרבני. אמר לה: פרטי את מעשיך... נזף בה. הלכה אצל ר' יהושע וקבלה" (קהלת, רבה, פרשה א', כ"ה). ועוד מעשה מובא בבראשית רבה על עקילס הגר שנכנס אצל ר' אליעזר על מנת להתגייר ונזף בו. אחר כך נכנס אצל רבי יהושע, שהתחיל מפייסו בדברים (בראשית רבה, פרשה ע', ה'). שתי אגדות אלו מזכירות את המחלוקת המפורסמת בין הלל ושמאי לקירוב גרים. בעוד שמאי נוהג בקפדנות ומוציא מעליו את הנוכרים הבאים להתקרב, הלל מלמדן ומכניסם תחת כנפי תורת ישראל. בתלמוד מובא הסברו של ר' אליעזר ליחסו השלילי לגרים: "רבי אליעזר הגדול אומר מפני מה הזהירה תורה בל"ו מקומות בגרים?" והוא משיב: "מפני שסורו רע" (בבא מציעא, נ"ט, א'). כלומר ר' אליעזר מוצא שיצרם של הגרים הוא רע. ובמקור נוסף³⁰ מובא בשם ר' אליעזר שהייסורים באים על הגרים, מכיוון שהם עובדים את ה' מיראה ולא מאהבה. הגרים בפחד תמידי שייענשו על חטאיהם, ולכן הם מתענים בעולם הזה כעונש על עבודתם את ה' מיראה.

אברהם ארזי מסביר במאמרו, שבשנים בהן חי ר' אליעזר היו נוכרים רבים שהתגיירו, ביניהם אף רבים מחשובי החברה הרומית. ר' אליעזר שתמיד שאף לשלמות בכל אורחות חייו, הסתייג מהנוכרים שבאו להתגייר, מפני שלדידו הם אינם מאמינים מספיק בתורת ישראל, ולא יוכלו להגיע לשלמות בלימוד התורה, אותה הוא השיג.

קנאותו של ר' אליעזר כלפי הנוכרים, באה לידי ביטוי אף בתחום הצבאי. לפי ההלכה אסור לצאת בשבת לרשות הרבים בכל דבר שאינו לא מלבוש ולא תכשיט, מפני שנחשב כמשא, ואם יצא בו, חייב קרבן חטאת מן התורה. ובעקבות ההלכה מתעוררת שאלה, האם מותר לאדם לצאת עם נשק בשבת לרשות הרבים? בשאלה זו דנה המשנה, ודעת החכמים היא:

"לא יצא האיש לא בסיף, ולא בקשת, ולא בתריס (במגן), ולא באלה, ולא ברומח, ואם יצא חייב חטאת. רבי אליעזר אומר: תכשיטין הן לו. וחכמים אומרים: אינם אלא לגנאי, שנאמר (ישעיה ב, ד): "וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב, ולא ילמדו עוד מלחמה" (שבת, פ"ו, מ"ד).

על פי מאמרו של ארזי אברהם³¹ ההלכה של החכמים, האוסרים לצאת בנשק בשבת, והיוצא בו חייב חטאת, היא כנראה ההלכה הקדומה, שהרי בזמן שמקובל היה לאסור מלחמה בשבת, ודאי שנהגו איסור לצאת בשבת בכלי מלחמה³².

על כן, על פי האמור לעיל, מתעוררת תמיהה על היתרו של ר' אליעזר לשימוש בכלי מלחמה בשבת. מהלכותיו של רבי אליעזר נראה, שנמשך להלכה הקדומה ואף העיד על עצמו שמעולם לא אמר דבר שלא שמע מפי רבו³³. ר' אליעזר משתייך לבית שמאי שייצגו לרוב את ההלכה הראשונה, השמרנית,

²⁸ שבת, י"ג, ע"ב

²⁹ עיין במאמרו של גילת יצחק, "על ר' אליעזר בן הורקנוס ומשנתו", בשדה חמ"ד, ט"ו (תשל"ב) עמ' 205-204

³⁰ יבמות, מ"ח, ע"ב

³¹ ארזי אברהם: "שילוב אגדה בהלכה במשנת רבי אליעזר בן הורקנוס" עמ' 185-186

³² ראה יוספוס פלויוס, מלחמת היהודים, ספר א, פרק שביעי, ג.

³³ סוכה, כ"ז, ע"ב. סוכה כ"ח, ע"א

ובית הלל שיקפו את ההלכה האחרונה³⁴. כיצד, אם כן, הוא נוהג במקרה זה שלא כדעת ההלכה הקדומה? ארזי במאמרו³⁵, מנמק זאת בכך שבתקופת המרד נהגו הקנאים להתהלך כמושים בנשק בשבת, כמו בחול. רבי אליעזר שנטה לבית שמאי, שהיו קרובים ברוחם אל הקנאים, מתיר להתהלך בנשק בשבת, שכלי זיין תכשיטים הם לאדם. בית שמאי אף הקלו, כאשר הדבר נוגע לצבא היוצא למלחמה נגד האויב. אם קודם לכן היו כאלו שפקקו, האם מותר להילחם ביום השבת, בא שמאי הזקן ופסק, שאם התחילו במצור על עיר של נכרים לפני שבת, מותר להמשיך במצור גם בשבת עד לפילתה של העיר.

קנאותו של רבי אליעזר נראית גם ביחסו כלפי ארץ ישראל ומלכות ישראל: "תניא, רבי אליעזר אומר: "כל שלא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים, לא יצא ידי חובתו" (ברכות, מ"ח, ע"ב). ר' אליעזר חי בתקופה שלאחר החורבן, שטחים רבים נותרו שוממים ובתקופה זו פקקו רבים אם יש לברך על ארץ חמדה טובה ורחבה, והסתפקו בברכת הארץ בלבד. גם היו שנמנעו מתוך ייאוש להזכיר בברכת המזון בברכה השלישית את ברכת מלכות בית דוד שפסקה. אבל רבי אליעזר קובע הלכה, המחייבת להזכיר שבחה של הארץ, ארץ חמדה טובה ורחבה, וגם מלכות בית דוד, מתוך אמונה בישועה שתבוא, ולכן לדידו כל שלא אמר - לא יצא ידי חובת ברכת המזון. ארזי במאמרו מציע הסבר נוסף לחשיבות הרבה שנותן ר' אליעזר לארץ: "...יש להניח, שאף עשרים ושתים שנות חייו הראשונות בהן עבד כאיכר בשדות אביו הורקנוס, הטביעו חותמן עליו, וקשר קשר בל ינתק עם אדמת הארץ". בשנים שלפני הצטרפותו לשורותיו של בית המדרש היה ר' אליעזר עובד אדמה. כיוון שכך, נוצר אצלו קשר עמוק עם אדמת ארץ ישראל.

לסיכום:

בפרק זה נבחנו מידת קנאותו של ר' אליעזר. אכן קנאתו באה לידי ביטוי בתחומים רבים ומגוונים. תחילה הוצגה תכונתו של ר' אליעזר שאינו מעביר על מידותיו, ולכן תפילתו לירידת גשמים אינה התקבלה. לאחר מכן, נראה שר' אליעזר מציב רף של שלמות בלימוד התורה, לפי גישתו יום טוב צריך להיות "כולו לה" ואין להתעסק בו באכילה ובשתייה אלא בלימוד תורה. מסיבה זו הוא מתנגד בתוקף ללימוד תורה לנשים, מכיוון שהן אינן מסוגלות להגיע לרף של השלמות בלימוד. כמו כן, קנאותו של ר' אליעזר מתבטאת גם ביחסו השלילי לגויים הבאה לידי ביטוי בהלכותיו, וכן ביחסו השלילי לנוכרים שבאו להתגייר אצלו. אף כלפי ארץ ישראל נוהג ר' אליעזר בקנאות, ומתקן שמי שלא אמר "ארץ חמדה טובה ורחבה" בברכת המזון, אינו יצא ידי חובתו בברכה. במהלך הפרק נדונה מידת הקנאות של ר' אליעזר על היבטיה השונים. נראה להניח שקנאותו איננה דבר שלילי, ולא זו אף זו, לפעמים היא אף נצרכת ביותר, היות והיא מהווה כבוד לעם ישראל, לתורת ישראל ולארץ ישראל.

³⁴ להרחבה עיין במאמרו של גילת יצחק: "על ר' אליעזר בן הורקנוס ומשנתו" עמ' 207-211.

³⁵ עיין במאמרו של ארזי אברהם, שם.

פרק ג'

יחסם של החכמים אל ר' אליעזר בפסיקתו בסוגיית תנורו של עכנאי

בפרק הקודם נדונה מידת קנאותו של ר' אליעזר בתחומים שונים של עולם ההלכה. נראה שמידה זו הובילה לצומת דרכים מרכזי בחייו של ר' אליעזר. אותה נקודת מפנה בחייו מסתמנת בפסיקתו הנחרצת בסוגיית תנורו של עכנאי. מאירוע זה, מרכזיותו של ר' אליעזר בעולם ההלכה מצטמצמת ודעיכתו מהירה. בפרק זה תוצג תחילה הסוגיה כפי שמופיעה במסכת בבא מציעא:

"וזה הוא תנור של עכנאי. מאי עכנאי? אמר רב יהודה אמר שמואל: שהקיפו דברים כעכנאי זו וטמא והו. תנא: באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו. אמר להם: אם הלכה כמותי חרוב זה יוכיח. נעקר חרוב ממקומו מאה אמה, ואמרי לה: ארבע מאות אמה. אמרו לו: אין מביאין ראייה מן החרוב. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי אמת המים יוכיחו. חזרו אמת המים לאחוריהם. אמרו לו: אין מביאין ראייה מאמת המים. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי כותלי בית המדרש יוכיחו. הטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם רבי יהושע, אמר להם: אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה אתם מה טיבכם? לא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו מפני כבודו של ר"א, ועדיין מטין ועומדין. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול ואמרה: מה לכם אצל ר"א שהלכה כמותו בכל מקום. עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: "לא בשמים היא" מאי "לא בשמים היא"? אמר רבי ירמיה: שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול שכבר כתבת בהר סיני בתורה "אחרי רבים להטות" (שמות כג, ב) אשכחיה רבי נתן לאליהו, א"ל מאי עביד קוב"ה בההיא שעתא? א"ל: קא חייך ואמר: נצחוני בני, נצחוני בני. אמרו: אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר ר"א ושרפום באש ונמנו עליו וברכוהו" (בבא מציעא, נ"ט, ע"ב).

המחלוקת המתוארת באגדה היא בין ר' אליעזר לבין חכמים, אודות תנור עשוי חוליות נפרדות, שיש חול ביניהן. ר' אליעזר טען שאם הוכנס לתוכו דבר טמא, נשאר כל התנור טהור, בעוד חכמים מטמאים את התנור. ר' אליעזר גייס מעשי ניסים רבים לעזרתו, אך חכמים נשארו איתנים בדעתם. ר' אליעזר פנה בקריאה לשמים שיוכיחו שהלכה כמותו. "יצאה בת קול ואמרה: מה לכם אצל ר' אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום. ר' יהושע יוצא כנגד קריאתה של בת קול ומכריז: "לא בשמים היא". ר' ירמיה מסביר למה הכוונה "לא בשמים היא" - מאז מתן תורה ניתנה הסמכות ההלכתית בידי אדם ונקבעו כללים כיצד לפסוק. כמו הכלל "אחרי רבים להטות". מאוחר יותר שאל ר' נתן את אליהו: מה עשה אלוקים באותה שעה. אליהו ענה לר' נתן: "חייך ואמר: נצחוני בני, נצחוני בני". חכמים, כדי להוכיח שהלכה כמותם, הביאו את כל הכלים שר' אליעזר טהר ושרפו אותם. והפעולה השנייה שעשו, נידו את ר' אליעזר. ממקור זה עולה כי חכמים נוקטים מהלכים קיצוניים ביותר, על מנת להוכיח את צדקתם.

מדרש אגדה מפורסם זה, מזמן קושיות רבות לחקר. פרק זה יעסוק בארבע שאלות מרכזיות:

(1) מדוע חכמים החמירו בעניין התנור ור' אליעזר הקל? והרי בדרך כלל ר' אליעזר מחמיר, וחכמים מקילים?

(2) מדוע ר' אליעזר אינו מקבל את הכרעת רוב החכמים ככתוב בתורה: "אחרי רבים להטות"?

(3) כיצד הקב"ה מעיד: "נצחוני בני"? האם אפשר כביכול לנצח את הקב"ה?

4) מדוע מביא ר' אליעזר ראייה דווקא מן החרוב, אמת המים, כותלי בית המדרש ומהשמיים? מה רצה ר' אליעזר להביע בכך, ומה אותות אלה מסמלים?

יש במדרש אגדה זה פרדוקס. חכמים מחמירים ור' אליעזר מקל. חכמים מטמאים ור' אליעזר מטהר. דוגמא זו עומדת בניגוד לרוח בית הלל שהם המקלים ובית שמאי שהוא המחמיר. ר' אליעזר נוהג כבית שמאי המחמירים³⁶, ונשאלת השאלה: מדוע כאן מקל בעניין התנור ואילו שאר החכמים מחמירים?

מוי דבורה במאמרה³⁷ מציגה הסבר אפשרי לפשר ההחמרה על רקע התקופה. זוהי תקופה של התחזקות הנצרות בא"י. הנוצרים הקלו בנושאים של טומאה וטהרה. הנוצרים השתמשו בהתגלות ובמופתים אחרים כדי להוכיח את אמת דרכם. חכמים היו רגישים לנושא עד כדי כך שחשדו שר' אליעזר הושפע מדרכם של הנוצרים. לפני שר' אליעזר מת שאלו אותו חכמים בעניין, ומשהובהר להם שטעו ביטלו את הנידוי שגזרו עליו³⁸.

לעומת הפירוש שמציגה מוי במאמרה אשר מתבסס על רקע התקופה, מפרש הרב עמיטל יהודה בשיחתו³⁹ פירוש עמוק יותר. כאשר ר' אליעזר בא לקבוע את מעמדו של התנור, הוא הביט עליו מנקודת מבט שמימית של שלמות ואחדות. מפרספקטיבה מרוממת שכזו, התנור לא היה שלם כלל. לכן, הוא אינו מקבל טומאה, ור' אליעזר טיהר אותו. חכמים דנו בתנור בפרספקטיבה ארצית. מנקודת מבט זו, התנור היה שלם, ולכן – טמא. חכמים הבינו שבעולם זה, אין בני האדם יכולים לחיות את חייהם בגבולות חומריים, פיזיים, לפי הסטנדרטים השמימיים, האלוקיים.

על בני האדם בעולם זה אכן לשאוב מהרוחני והאלוקי ולשאוף אליהם, אך על הנורמות ההלכתיות של החיים להיות מבוססות על הגבולות הפיזיים והמעשיים של העולם בו בני האדם חיים. משום כך הרחיקו חכמים את ר' אליעזר ואת כל הלכותיו - משום שהן לא נדונו לפי הקריטריונים המתאימים לבני האדם להם נועדו, אלא רק לפי סטנדרטים שמימיים.

מגמרא זו עולה שאלה נוספת: מדוע ר' אליעזר אינו מקבל את הכרעת רוב החכמים, הרי ישנה פרשיה שלמה בתורה המחייבת מיתה על זקן ממרא שהורה הלכה בניגוד לפסק בית דין⁴⁰?

הרב ליכטנשטיין אהרון⁴¹ מתרץ שרבי אליעזר היה סבור, שכיון שגלתה סנהדרין ממקומה, ולא ישבו החכמים שנחלקו עמו בירושלים - אין הוא חייב לקבל דעתם. חכמים, לעומתו, גרסו: "אחרי רבים להטות" - אף בשעה שאין הם יושבים בלשכת הגזית. לבסוף נתקבלה דעת החכמים, וכיוון שנפסקה הלכה כמותם, הפך רבי אליעזר לזקן ממרא, החייב נידוי.

עמדה זו עדיין קשה: האם באמת ר' אליעזר אינו מקבל את הכרעת הרוב? והרי איך אפשר לקיים מערכת משפטית או דתית בלי יכולת הכרעה?

³⁶ ראה לעיל פרק ב'

³⁷ מוי דבורה, "המדרש תנורו של עכנאי, בת קול ויחס חכמים אליה", מעמקים, ח' (2007)

³⁸ בתוספתא חולין ב', כד' מופיע סיפור על ר' אליעזר שנתפס על ידי הרומאים על חשד לדברי מינות. בתקופה זו הרומאים נלחמו בנוצרים היהודים מכיוון שלטענתם, מערערים את השקט בממלכה.

³⁹ הרב עמיטל יהודה, שיטתו של ר' אליעזר, שיחה לפרשת חוקת תשנ"ה, אתר ישיבת הר עציון, 26/04/2011, <http://www.etzion.org.il/dk/5767/1098sicha2.html>

⁴⁰ דברים, י"ז, י"ב- י"ג

⁴¹ הרב ליכטנשטיין אהרון, אללי עליך מרי, שהנחת כל הדור יתום, דף קשר פרשת תרומה, תשמ"ח, אתר ישיבת הר עציון, 27/04/2011, <http://www.etzion.org.il/dk/1to899/123daf.htm#fn0>

וולף דני במאמרו⁴² טוען שר' אליעזר חולק על חכמים וסובר שאכן התורה "בשמים היא", התורה ניתנה לבני אדם לפרשה ולהסבירה, אך האמת האלוקית היא מעל כל פרשנות אנושית. ר' אליעזר יכול לקבל את הכלל "אחרי רבים להטות", כדרך לכפות את המיעוט כאשר הרוב חושב שהגיע לאמת. אולם, במידה ובית דין מודע לאמת, כאשר אות אחרי אות מורים שהלכה כר' אליעזר, ואפילו השמים מורים שהאמת איתו, במקרה כזה הקב"ה גילה לבית דין שהלכה כר' אליעזר בכל מקום והאמת איתו, ולכן על אף שהחכמים מייצגים את הרוב המספרי, אין הוא חייב לקבל את הכרעתם, כי דעתו היא האמת האלוקית.

הטענה הזו, שחכמים מתעלמים מהאמת האלוקית המוחלטת, כנראה הייתה קשה גם לגמרא עצמה, ולכן בעלי הגמרא הוסיפו לסיפור נידויו של ר' אליעזר סיפור נוסף: המפגש עם אליהו הנביא, ועדותו בשמחת הקב"ה "נצחוני בני". כנראה בעלי הגמרא התקשו במידה מסוימת באמירה "לא בשמים היא" ללא הסכמה לכך משמים. ולכן ה' מצהיר: "נצחוני בני", כפי שמפרש מהר"ץ חיות⁴³ "נצחוני" מלשון "עשאוני נצח", בכך שחזקו את המשמעות הנצחית של דברי התורה, "אחרי רבים להטות".

וולף מוסיף במאמרו שגם עמדת ר' יהושע אינה מתפשרת. לדעתו כדי לשמור על כנסת ישראל כגוף אחד אנו זקוקים לתורה אחת דווקא, ולא יתכן שכל פוסק יכריע לפי אות נפשו. ככל שהאדם גדול ונערץ יותר כך איומו על שלשלת המסורת גדולה יותר: אילו היה מדובר באדם שאינו ראוי להוראה, אולי היה מקום להתפשר, אבל דווקא ר' אליעזר, שמחמת חריפותו ובקיאיותו "הלכה כמותו בכל מקום", מסכן את המעמד של בית דין כפוסק ומכריע.

בדומה לדעתו של וולף טוען גילת במאמרו⁴⁴, שלאחר חורבן ירושלים והמקדש, מערכות של מצוות רבות נתערערו והיה צורך בליכוד חברתי, בגיבוש רוחני ובביסוס הנהגה לאומית. לשם כך, התכוננה ביבנה הנהגה מרכזית בראשות החכמים והנשיאים. כך החל תהליך שנועד לגבש את המסורת הדתית להלכה קבועה ואחידה, על מנת שלא ירבו מחלוקות בישראל וההלכה תהיה קבועה. בגמרא ניתן ללמוד על התנגשויות בין רבן גמליאל ור' יהושע בעניין קידוש החודש, תפילת ערבית ועוד⁴⁵. ר' יהושע נכנע וקיבל עליו את הדין. אך באגדה המובאת לעיל ר' אליעזר אינו נכנע לפסיקתם של חכמים בעניין התנור, וכאמור, מחלוקת זו מסכנת את עולם ההלכה.

כהן מיכל והאיתן יוני במאמרו⁴⁶ מציעות פירוש שונה לכך שר' אליעזר אינו נוטה אחר פסיקתם של חכמים שזו דעת הרוב. לדעתן ר' אליעזר שהוא בעל המסורת הנאמנה, סבור שהוא לבדו מהווה "רוב בניין" של חכמי ישראל, ושאר חכמי ישראל צריכים לקבל הכרעתו. הבנה זו מסתמכת כנראה על שיטת בית שמאי, הפוסקים על פי איכות החכמים, ולא על פי כמותם המספרית. חכמים רואים בר' אליעזר כשווה אליהם, ולכן עליו לקבל את דעת הרוב. אך לדעת ר' אליעזר הוא אינו שווה להם ונמצא בדרגה מעליהם, ולכן טוען הוא בתוקף שחכמים צריכים להכריע כפסיקתו.

⁴² הרב וולף דני, **תנורו של עכנאי**, אתר ישיבת הר עציון, <http://www.etzion.org.il/dk/5766/1043mamar1.html>, 27/04/2011

⁴³ מהר"ץ חיות לבבא מציעא, נ"ט.

⁴⁴ על ר' אליעזר בן הורקנוס ומשנתו, עמ' 206-207

⁴⁵ ראש השנה פ"ב מ"ו, ברכות כ"ז ע"ב

⁴⁶ ושם האחד אליעזר, עמ' 88-89

באופן דומה מפרש הרב לבנון דוד דוב במאמרו⁴⁷: "נראה שרבי אליעזר סמך על עצמו לחלוק על דעת הרוב מפני שהיה גדול מכל החכמים, כמו שאומרת המשנה: "הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שנייה מכריע את כולם" (אבות פ"ב מ"ח) וממילא חשב שדעתו חשובה יותר מדעת הרוב ומכריעה את כולם".

ניתן לחלוק על דעה זו, מכיוון שהיא מציגה את ר' אליעזר באור שלילי. על פי גישה זו ר' אליעזר לוקה במידת הגאווה, מה שאינו עומד בקנה אחד עם המקורות התלמודיים הרואים בו אדם עניו, המשמר את מסורת רבותיו ואינו מחדש שום חידוש מעצמו.

על כן, יתכן לומר שעל אף ציווי התורה, ר' אליעזר אינו נטה לפי הרוב, מכיוון שראה עצמו מעביר את המסורת הנאמנה והנכונה, ולא מפני גדלותו על פני החכמים. ר' אליעזר אינו מחדש מעצמו הלכות ולא מוציא מפיו דיבור שלא שמע מרבותיו⁴⁸.

כאמור, ר' אליעזר אינו פוסק כדעת הרוב, כנאמר: "אחרי רבים להטות", אלא מביא אותות על טבעיים לחיזוק דבריו. ר' יהושע אינו מקבל את הראיות שר' אליעזר מביא ופוסק: "לא בשמים היא"⁴⁹, והקב"ה מעיד באותה שעה "נצחוני בני". אמירה זאת מעוררת שאלה תיאולוגית: היעלה על הדעת שאפשר לנצח את הקב"ה?! מה בעצם הכוונה של מימרה זו? וכן בתחילה, בת קול אמרה לחכמים: "מה לכם אצל ר' אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום", ולאחר מכן הקב"ה מעיד: "נצחוני בני" – ובכן, נשאלת השאלה האם הקב"ה עומד לצידם של ר' אליעזר או לצידם של חכמים?

על פי פירושו של לבנון⁵⁰ מאמירת הקב"ה: "נצחוני בני", למדים שהקב"ה מביע את שמחתו על שהתורה נמצאת אצל ישראל, ולא בשמים. הקב"ה צדק במה שקבע שלא בשמים היא, כלומר הקב"ה שמח על כך שההכרעה נעשתה על ידי חכמים בכלים שהתורה נתנה. ומה שאמרה בת קול שיצאה: "מה לכם אצל ר' אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום", אינו שקר, מפני ש"אלו ואלו דברי אלוקים חיים", ובשמים לומדים תורה גם מפי ר' אליעזר אף על פי שאין הלכה כמותו.

וייס הלבני דוד⁵¹ טוען שאפשר להסביר סתירה זו. לדעתו, יתכן שהקב"ה הסכים עם עמדתם של חכמים בעניין הפסיקה ההלכתית אך התנגד להתנהגותם של חכמים. הקב"ה הסכים לאוטונומיה הלכתית אך התנגד להחרמת ר' אליעזר וביטול פסיקתו, מאחר שפעולה זו הוציאה אותו מכלל הלומדים, וגרמה לכך שדעתו לא תשמע עוד בבית המדרש. התנהגות זו עומדת בניגוד לתפיסה המתנגדת למסורתנות והרואה חשיבות רבה בערך המחלוקת והקשבה למגוון דעות.

עד עתה הפרק עסק בעניין צורת הפסיקה במחלוקת בסוגיית התנור. כעת הפרק יסקור כמה דעות ביחס לאותות אותם הציג ר' אליעזר בפני החכמים על מנת לשכנעם באמיתות פסיקתו. ר' אליעזר בתחילה מנסה לשכנע את החכמים באמצעות תירוצים רבים על טהרתו של התנור, אך כאשר התשובות אינן מספקות את החכמים, הוא נעזר בראיות מוחשיות: מחרוב, מאמת מים, מכותלי בית המדרש ומהשמיים.

⁴⁷ לבנון דוד דוב, לא בשמים היא, אתר ישיבת בית אל,

26/04/2011, <http://www.yeshiva.org.il/midrash/shiur.asp?id=11419>

⁴⁸ ראה סוכה כ"ז, ע"ב, סוכה כ"ח, ע"א

⁴⁹ דברים ל', י"ב

⁵⁰ ראה לעיל

⁵¹ מוי דבורה הזכירה את דבריו במאמרה: "המדרש תנורו של עכנאי, בת קול ויחס חכמים אליה"

כהן מיכל והאיתן יוני במאמר⁵² רואות בראיות שמביא ר' אליעזר רמוז לכך שכל הווייתו של ר' אליעזר סובבת סביב בית המדרש. ר' אליעזר אינו מחשיב שום גורם נוסף בעולם זה פרט לחרוב ומים (על מנת לחיות), ולבית המדרש (על מנת לחיות למענו). החרוב והמים מהווים סמל לקיום המינימאלי ביותר לאדם⁵³. לכל אורך חייו של ר' אליעזר ניתן לראות את דבקו הרבה בלימוד התורה בבית המדרש, ואף מעיד ר' אליעזר על עצמו:

מימי לא קדמני אדם בבית המדרש. ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא הנחתי אדם בבית המדרש ויצאתי, ולא שחתי שיחת חולין, ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם (סוכה, כ"ח, ע"א).

לדעת ר' אליעזר אין טעם לקיום בית המדרש אם לא נלמדת בו האמת המוחלטת. הגר"א מפרש⁵⁴ ששלושת האותות מסמלים שלוש מידות שבהם התורה נקנית: הסתפקות, ענוה ושקידה: "ההסתפקות ושפלות הרוח והשקידה בתמידות על החכמה הם שערים גדולים לבוא אל הקודש פנימה". שלוש המידות הללו, לדעתו, באו לידי ביטוי באותות שבחר להציג ר' אליעזר: החרוב מסמל את מידת ההסתפקות⁵⁵, המים מסמלים את מידת הענוה⁵⁶, והשקידה נרמזת בקירות בית המדרש. בית המדרש מסמל את ההתמדה וההתמסרות של החכמים לתורה. רבי אליעזר בוחר באותות אלו, כדי לומר לחכמים שעליהם לשמוע ולקבל את דעתו, מכיוון שהוא ניחן בשלוש המידות החשובות האלה.

רוזנברג שלומי במאמרו⁵⁷ מפרש ששלושת האותות מבטאים הוכחה לכך שהמסורת מסכימה לדעתו של ר' אליעזר.

בגמרא מסופר⁵⁸ על חוני המעגל, שלא הבין את משמעות נטיעת עץ החרוב שעושה פרותיו לעוד שבעים שנה. הסביר לו הנוטע, שהוא עושה זאת למען ילדיו. מהסיפור הזה בא לידי ביטוי המעבר מדור לדור, אותו זקן נוטע עץ למען הדור הבא שממשיך אותו. כמו כן, עץ החרוב ידוע בכך ששורשיו חזקים ורחבים, סמל לשורשים מסורתיים. על כן ניתן לומר, כי דרך עץ החרוב מנסה ר' אליעזר לרמוז לחכמים שהמסורת איתו - כשם שהחרוב מסמל מעבר בין דורות, כך גם דעתו בעניין תנורו של עכנאי עברה בדורות קודמים, וממילא עליהם לקבל אותה. באות של אמת המים, כבר עולה רבי אליעזר מדרגה: המים בזרימתם מסמלים רצף, המים תמיד זורמים ממקום גבוה למקום נמוך. המדרש אף משווה בין מים לתורה בהקשר למסירת תורה⁵⁹. כשעדיין לא נענה, עובר רבי אליעזר לאות השלישי - קירות בית המדרש. לאורך כל ההיסטוריה, מוזכר בית המדרש כמרכז לימוד תורה וכמוקד העברת מסורת.

⁵² "ושם האחד אליעזר", עמ' 80

⁵³ במאמר מובאת הוכחה מרבי שמעון בר יוחאי, שחי חיים רוחניים במערה וכל מזונו היה מחרוב וממעין מים (שבת ל"ג, ע"ב) וכן ר' חנינא בן דוסא, המסתפק במוטע ניזון מקב חרובים (תענית כ"ד, ע"ב)

⁵⁴ קול אליהו, אות רכז

⁵⁵ ראה הערה 53

⁵⁶ "למה נמשלו דברי תורה למים? דכתיב: 'הוי כל צמא לכו למים'. לומר לך, מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך, אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה" (תענית ז', ע"א)

⁵⁷ רוזנברג שלומי, משמעות האותות בסיפור תנורו של עכנאי, דף קשר פרשת ניצבים וילך, תשנ"ט, אתר ישיבת הר עציון, <http://www.etzion.org.il/dk/1to899/720daf.htm>, 28/04/2011

⁵⁸ תענית, כ"ג, ע"א

⁵⁹ "ומה מים אין אדם גדול מתבייש לומר לקטן השקיני מים, כך דברי תורה אין הגדול מתבייש לומר לקטן למדני פרק אחד, פסוק אחד ואפילו אות אחת" (שהש"ר פרשה א', י"ט).

ר' אליעזר טוען, שלאורך כל הדורות, במשך כל שנות השתלשלות התורה סברו כמוהו, ואם כן, על החכמים לפסוק כמותו, כי הוא מעביר המסורת הנאמנה.

לאו בנימין בספרו⁶⁰ רואה שכוונתו של ר' אליעזר בראיות שהביא, היא להראות לחכמים שבניגוד לחוקי הטבע שיכולים להשתנות: עץ החרוב ואמת המים שמתנועעים וכותלי בית המדרש שכמעט מתמוטטים, דבר ה' צריך וחייב להיות מוצק וקיים לעולם. ור' אליעזר טוען שדבר ה' הנכון, נמצא אצלו.

לסיכום:

פרק זה עסק במהותה של המחלוקת בין ר' אליעזר לחכמים אודות תנורו של עכנאי. תחילה הוצעו בפרק שתי תשובות אפשריות לכך שר' אליעזר הקל בדינו של התנור, וטיהרו. זאת בניגוד לדעתם של חכמים שבדרך כלל מקלים, ואילו בעניין התנור החמירו וטימאו אותו. קודם כל, תירוץ על רקע התקופה: הנוצרים בזמן זה הקלו בענייני טומאה וטהרה, ולכן החכמים ראו צורך להקפיד בדינים אלו ואף חשדו בר' אליעזר שלמד מדרכי הנוצרים. תירוץ שני הוא, שלר' אליעזר הייתה תפיסה שמימית של שלימות ולכן הוא טיהר את התנור כי לא ראה בו שלם, ואילו חכמים דנו לפי אמות מידה ארציות, ולכן ראו בתנור גוף שלם ולא קיבלו את דעתו של ר' אליעזר וטמאוהו. לאחר מכן, ניסה הפרק להציע מספר תירוצים לכך שר' אליעזר לא קיבל את הכרעת הרוב למרות ציווי התורה. הסבר אחד טען שר' אליעזר סבר שאינו חייב לקבל את הכרעת הרוב מכיוון שבית הדין אינו יושב עתה בלשכת הגזית, ולכן אין נוהג כאן דין זקן ממרא. הסבר אחר הציע שר' אליעזר סובר שכאשר יש אמת אלוקית מוחלטת היא גוברת על הכרעת הרוב. ולבסוף, הסבר נוסף ביאר, שר' אליעזר ראה את עצמו גדול מהחכמים האחרים. בעקבות זאת, על אף שהם מהווים רוב כמותי, הוא אינו שווה להם, ולכן אינו חייב לקבל הכרעתם.

כמו כן, בפרק זה התבאר הביטוי: "נצחוני בני", שפירושו, לפי גישה אחת, שהקב"ה אכן שמח על כך שההלכה נקבעת בידי החכמים הנמצאים בארץ, ולא על פי כללים שמימים, אך גם דעתו של ר' אליעזר נכונה, ובשמיים מקבלים גם את דעתו. גישה שנייה, שהקב"ה העדיף את פסיקת ההלכה של חכמים, אבל אינו הסכים עם הנידוי שהם גזרו על ר' אליעזר.

הפרק עסק בסופו בסמליותם של האותות שהביא ר' אליעזר להוכחת שיטתו. גישה אחת נוקטת שהאותות מסמלים את ההסתפקות במועט של ר' אליעזר וזיקתו לבית המדרש. לפי גישה שנייה האותות מסמלים שלוש מידות שבהן התורה נקנית. וגישה שלישית סברה שהאותות מסמלים ומעידים על כך שר' אליעזר הוא מעביר המסורת הנאמנה. עוד הודגש שבראיות שמביא ר' אליעזר יש תנועתיות ותזוזה. זאת בניגוד לכך שדבר ה' חייב להיות קבוע ומוצק לעולם. אולם לבסוף, על אף הצגת האותות, דברו של ר' אליעזר לא נשמע. ולא זו אף זו, חכמים החליטו לנקוט כנגדו בצעדים קיצוניים, לשרוף את טהרותיו ולנדות אותו.

⁶⁰ לאו בנימין, חכמים, כרך ב', למשכל, תל אביב (2007), עמ' 101-102

פרק ד'

סופו של ר' אליעזר

הפרק הקודם ניתח את סוגיית תנורו של עכנאי על היבטיה השונים. פרק זה יעסוק בקורותיו של ר' אליעזר לאחר פסיקתו הנחרצת אודות תנורו של עכנאי בניגוד לדעת החכמים, שהיוו את הרוב המספרי במחלוקת.

אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר ושרפוס באש, ונמנו עליו וברכוהו. ואמרו: מי ילך ויודיעו? אמר להם רבי עקיבא: אני אלך שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו, ונמצא מחריב את כל העולם כולו. מה עשה רבי עקיבא? לבש שחורים, ונתעטף שחורים, וישב לפניו ברחוק ארבע אמות. אמר לו רבי אליעזר: עקיבא מה יום מיומים? אמר לו: רבי כמדומה לי שחבירים בדילים ממך. אף הוא קרע בגדיו וחלץ מנעליו, ונשמט וישב על גבי קרקע זלגו עיניו דמעות (בבא מציעא, נ"ט, ע"א).

לאחר שהחכמים אינם קיבלו את פסיקתו של ר' אליעזר, ופסקו שהתנור טמא, הם הביאו את כל טהרות שטיהר ר' אליעזר על ידי התנור ושרפו אותם. החכמים החליטו על נידוייו של ר' אליעזר. ר' עקיבא מודע לכך שיש סכנה בנידוייו של רבו, עד כדי כך שהעולם עתיד להיחרב כתוצאה מן הנידוי, ולכן מציע את עצמו להיות איש הבשורה. ר' עקיבא מתלבש בבגדים שחורים המבטאים צער ואבל, ויושב בריחוק מר' אליעזר. המהרש"א בפירושו מסביר שר' עקיבא נהג בדרך ארץ כלפי רבו, ולכן התנהג כאילו הוא המנודה ולא ר' אליעזר, ואף סגנון דבריו היה כך שלא אמר שחבריו הבדילוהו מהם, אלא אמר: "חברים בדילים ממך", כך שנשמע מדבריו שהחברים הם הנבדלים, ולא שר' אליעזר הוא הנבדל. בנוסף, מלשונו העדינה של ר' עקיבא, נראה שעדיין רוכש כבוד לרבו. ר' אליעזר קורע בגדיו, חולץ נעליו ויושב על הארץ, כדין המנודה⁶¹.

אך על אף הודעתו העדינה של ר' עקיבא, זלגו מעיניו של ר' אליעזר דמעות, שבכוחן היה להחריב את העולם. מה שחשש ממנו ר' עקיבא, אכן מתגשם, וניתן לראות מהמשך הגמרא את הנזק הרב שנגרם לעולם כולו בעקבות הנידוי:

לקה העולם שלישי בזיתים, ושליש בחטים, ושליש בשעורים ויש אומרים: אף בצק שבידי אשה טפח. תנא: אך גדול היה באותו היום, שבכל מקום שנתן בו עיניו רבי אליעזר נשרף. ואף רבן גמליאל היה בא בספינה, עמד עליו נחשול לטבעו. אמר: כמדומה לי שאין זה אלא בשביל רבי אליעזר בן הורקנוס. עמד על רגליו ואמר: רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא עשיתי אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. נח הים מזעפו. אימא שלום דביתהו דרבי אלעזר אחתיה דרבן גמליאל הואי. מההוא מעשה ואילך לא הוה שבקה ליה לרבי אליעזר למיפל על אפיה. ההוא יומא ריש ירחא הוה, ואיחלף לה בין מלא לחסר. איכא דאמרי: אתא עניא וקאי אבבא, אפיקא ליה ריפתא. אשכחתיה דנפל על אנפיה אמרה ליה: קום קטלית לאחי אדהכי נפק שיפורא מבית רבן גמליאל דשכיב. אמר לה: מנא ידעת? אמרה ליה: כך מקובלני מבית אבי אבא כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה (בבא מציעא, נ"ט, ע"א).

⁶¹ מועד קטן דף ט"ו, ע"ב

כהן מיכל והאיתן יוני במאמרן⁶² מציינות, שבעקבות החסר הרוחני שנוצר בגלל הנידוי, נוצרה השפעה גם על העולם הגשמי. העולם כולו לקה באופן גלובאלי, וגם כל אדם לקה במטבח הפרטי⁶³. הן מוסיפות שר' אליעזר עשוי להחריב את העולם, מכיוון שסבר שאם נידו אותו ודעת האמת שלו לא נשמעת בבית המדרש, העולם לא צריך להתקיים עוד. הן משוות גישה זו, של ר' אליעזר, לדרכו של משה רבינו, ששבר את הלוחות הכתובים באצבע אלוקים. אך לעומת משה ששבר את הלוחות וזכה לאישורו של הקב"ה במעשהו, ר' אליעזר אינו רשאי לעשות כן בתקופתו. ר' אליעזר חורג במעשה ההרס שלו, כי בדורו לא תיתכן שלמות כפי שהוא חי בה⁶⁴.

באותו זמן שבו העולם לקה, ניצב רבן גמליאל, ראש חכמי יבנה, בספינה, וגל גדול עמד להטביעה. רבן גמליאל יודע שמאורע זה קורה משום צערו של ר' אליעזר, ולכן פונה בתפילה כלפי שמיים ומתוודה שהנידוי נעשה רק כדי למנוע מחלוקות בישראל, ולא ממניעים אישיים. תפילתו נשמעת והים נח מזעפו, ונרגע.

גבריהו עמית במאמרו⁶⁵ משווה בין העולם שלוקה עתה בעקבות הנידוי, לחורבן המקדש. חכמים, אשר ביישו את בר קמצא⁶⁶, הם האשמים בחורבן המקדש. ואותם חכמים שפוגעים בר' אליעזר, אחראים לכמעט-חורבן של בית המדרש. לדעתו, מוכן הקב"ה אף "להחריב את ביתו ולשרוף את היכלו" בשנית, כדי להוכיח את זכותו וצדקתו של ר' אליעזר. גם מאורעות קשים ואכזריים כמו החורבן, תלויים במעשים הקטנים של פגיעה באדם. וזו הסיבה שרבן גמליאל, נשיא הסנהדרין, נושא באחריות אישית לאונאתו של ר' אליעזר.

גבריהו מוצא קשר נוסף בין מאורעות החורבן, לבין הזעם המתרחש עתה בעולם, בעקבות נידוי של ר' אליעזר מבית המדרש: הגמרא בגיטין⁶⁷ מספרת על טיטוס, שלאחר שהחריב את המקדש, לקח את כלי המקדש צרורים בפרוכת והלך להשתבח בהם בעירו, ברומא. בזמן שטיטוס ישב בספינה, עמד עליו נחשול לטובעו. גם בגמרא שהובאה לעיל נחשול עומד להטביע את רבן גמליאל, אך ההבדל בין הסיפורים הינו תהומי. מטרת הסיפור בגיטין היא להראות את נקמתו הסופית של הקב"ה בטיטוס. אמנם טיטוס החריב את היכל ה', ולקח את כליו הקדושים של ה' וטימא אותם, אבל הקב"ה מצא דרך לנצח אותו באמצעות יתוש שנכנס דרך חוטמו, וניקר במוחו. בעוד טיטוס הרשע לא מבין את תפקיד הנחשול הזועף ורואה בו ביטוי לחולשה מצד ה', רבן גמליאל משתמש בנחשול על מנת לערוך דין עם המקום ולשכנע אותו בצדקתו. הוא מוכיח כי מטרת הנידוי הייתה למנוע מחלוקות נוספות בישראל, ועל כן הים נח מזעפו.

אך אף על פי שהים נח מזעפו, ר' אליעזר אינו שוקט, וזעמו כלפי רבן גמליאל אינו פוסק. אשתו, אימא שלום, אחותו של רבן גמליאל, יודעת זאת. היא אינה מניחה לר' אליעזר ליפול אפיים בשעת אמירת תחנון. זאת מפני שהיא יודעת שבשעת נפילת האפיים, האדם מתחנן תחנונים מיוחדים, והיא פחדה שאז ר' אליעזר יתחנן ויבכה על צערו, ובשל כך ייענש אחיה.

⁶² ושם האחד אליעזר, עמ' 90

⁶³ נראה שהדברים שהעולם לקה בהם, הם המזון הבסיסי והחשוב של האדם באותה תקופה: לחם (שעורה וחיטה) ושמן (זית)

⁶⁴ רשב"י מתלמידיו של ר' עקיבא צועד בדרכו של ר' אליעזר, וכשיוצא מהמערה שורף במבטו את העולם החומרי. אלא שאת רשב"י הקב"ה מחנך ושולח לשנה נוספת למערה (שבת, ל"ג, ע"ב).

⁶⁵ גבריהו עמית, **אבוי למנצחים**, דף קשר פרשת יתרו, תשס"ה, אתר ישיבת הר עציון, <http://www.etzion.org.il/dk/5765/994mamar.htm>, 28/06/2011

⁶⁶ "תניא אמר ר' אלעזר בא וראה כמה גדולה כחה של בושא שהרי סייע הקב"ה את בר קמצא והחריב את ביתו ושרף את היכלו" (גיטין, נ"ז, ע"א).

⁶⁷ גיטין נ"ו ע"ב

לדעת גבריהו⁶⁸ עצם שמה של אמא שלום מעיד על תפקידה בסיפור. היא אחראית על שמירת שלומו של רבן גמליאל בעלה, וכן על שלום העולם מפני עיניו של בעלה הקנאי, שהאמת נר לרגליו יותר מן השלום. כל העולם כולו פועל נגד רבן גמליאל ובעד ר' אליעזר. גם לאחר הסברו האמיץ של רבן גמליאל לקב"ה בספינה, תפילה אחת של ר' אליעזר יכולה להרוג את רבן גמליאל. אמא שלום יודעת זאת, ומונעת ממנו ליפול על אפיו. אך יום אחד אמא שלום מסיחה את דעתה מר' אליעזר. ישנן שתי סיבות שמביאה הגמרא לכך שאמא שלום אינה מצליחה למנוע מבעלה ליפול אפיים. הסיבה הראשונה היא, שהיא התבלבלה בין חודש מלא לחסר, כלומר היא חשבה שיום זה ראש חודש, ואין בו נפילת אפיים, וטעתה⁶⁹. הסיבה השנייה שהגמרא נותנת להסחת הדעת שלה היא, שהגיע עני לדלת והיא נתנה לו לחם.

מכל מקום, באותה שעה לא הצליחה להשגיח על בעלה והוא נפל על פניו. אמא שלום אמרה לו: "קום כבר הרגת את אחי". בינתיים יצא קול השופר מביתו של רבן גמליאל הנשיא בכדי להודיע לציבור שמת. ר' אליעזר שואל את אמא שלום מנין ידעה שימות רבן גמליאל. והיא מסבירה לו מסורת משפחתית שעברה החל מדוד המלך⁷⁰, שממנו יצאה שושלת הנשיאות: "כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה". הקב"ה לעולם יפרע ממי שמונים את חבריהם⁷¹, כפי שמסבירים התוספות על הגמרא: "לפי שצער הלב היא, וקרוב להוריד דמעות".

מהסיפור על מותו של רבן גמליאל, קולו של ר' אליעזר אינו נשמע עוד בבית המדרש, והוא חוזר לבדידותו. עם נידויו של ר' אליעזר הורחקו הלכותיו מבית המדרש. יש ונמנעו מלהזכיר הלכה בשמו של ר' אליעזר, מתוך חשש שמא ישפיע דבר זה על דעתו של החכם להתנגד להלכה, ורק לאחר שהחכם הסכים להלכה אמרו לו אותה בשם ר' אליעזר⁷². לעיתים אפילו החליפו בכוונה את דברי ר' אליעזר בדברי ר' יהושע או בדברי תנא אחר, כדי שתתקבל שיטתו להלכה מבלי שייקרא שמו עליה. הווה אומר רצו להעלים שנפסקה הלכה כדברי ר' אליעזר, כפי שנכתב בנידה: "כל ימיו של רבי אליעזר היו עושין כרבי יהושע. לאחר פטירתו של רבי אליעזר, החזיר רבי יהושע את הדבר ליושנו. כרבי אליעזר בחייו מאי טעמא לא? משום דרבי אליעזר שמותי הוא" (נידה, ז', ע"ב)⁷³.

מסופר בירושלמי: "חד זמן הוה עבר בשוקא וחמת הדא איתא סחותא דביתא וטלקת ונפלת גו רישיה. אמר: דומה שהיום חבריי מקרבין אותי. דכתיב: מאשפות ירים אביון" (מועד קטן, פ"ג, ה"א)⁷⁴. אבל תקוותו לא הוגשמה ולא קירבוהו עוד, עד יום מותו.

נראה שאמירתו של ר' אליעזר במשנה באבות, היא מעין סיכום למה שהוא למד ממה שאירע על בשרו במחלוקת אודות תנורו של עכנאי:

יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך, ואל תהי נוח לכעוס, ושוב יום אחד לפני מיתתך. והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים, והוי זהיר בגחלתן שלא תכווה, שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף, וכל דבריהם כגחלי אש (אבות, ב', י').

⁶⁸ עיין שם

⁶⁹ אך הסבר זה לא נראה מתאים לאמא שלום מכיוון שהיא אחותו של רבן גמליאל שהיה מומחה בקידוש החודש (משנה, ראש השנה, ב', טי) ולכן סביר להניח שלא תטעה בפרט זה.

⁷⁰ "שמעה תפילתי ה' ושוועתי האזינה אל דמעתי אל תחרשי" (תהילים ל"ט, י"ג)

⁷¹ לכן סוגיית תנורו של עכנאי הובאה במקום זה בגמרא, העוסק בהונאת דברים, על מנת להדגיש את התוצאות הנוראות של הונאת דברים.

⁷² ראה תוספתא חלה פ"א, ה"י

⁷³ לעיון ומקורות נוספים ראה גילת יצחק דוב, משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס, עמ' 325-328

⁷⁴ תרגום: פעם אחת עבר ר' אליעזר בשוק, ואישה אחת אספה את האשפה של הבית וזרקה אותה לחוץ, ונפלה על ראשו של ר' אליעזר. אמר ר' אליעזר בלבו: דומה אני שהיום חברי מקרבין אותי, שנאמר: "מאשפות ירים אביון".

ר' אליעזר יודע היטב מה כוחם של חכמים, הוא יודע עד כמה הסבל רב כתוצאה מהנידוי, וחש את הבדידות האיומה. במשנה זו מוזכרים ביטויים המרמזים לתנורו של עכנאי ולשריפת טהרותיו של ר' אליעזר: "הוי זהיר בגחלתן שלא תיכווה", "וכל דבריהם כגחלי אש".

רק סמוך לפטירתו של ר' אליעזר נכנסו חכמי הדור לבקרו, בביתו שבלוד. ישן מספר מסורות בגמרא לתיאור שיחתו האחרונה של ר' אליעזר עם תלמידיו:

תנו רבנן: כשחלה רבי אליעזר, נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו: רבינו, למדנו אורחות חיים ונזכה בהן לחיי העולם הבא. אמר להם: הזהרו בכבוד חבריכם, ומנעו בניכם מן ההגיון, והושיבו בן ברכי תלמידי חכמים, וכשאתם מתפללים - דעו לפני מי אתם עומדים, ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא" (ברכות, כ"ח, ע"ב).

בתיאור זה אין אזכור מפורש לנידויו של ר' אליעזר, והחכמים רואים בר' אליעזר כרבים. הם אינם לומדים אצלו הלכות מפולפלות אלא מבקשים ללמוד אצלו הנהגות, "אורחות חיים", על מנת שיזכו להיכנס לחיי העולם הבא. אם מעמיקים בגמרא ניתן לראות בדבריו של ר' אליעזר תוכחה לחכמים, על כך שהם לא נהגו בו כבוד ושללו עד עתה את דבריו ואת פסקי הלכותיו, ולכן עליהם להיזהר יותר בכבוד חבריהם. אך מאידך, נראה שר' אליעזר עדיין רוחש כבוד לחכמים ולדברי התורה שבפיהם, והוא ממליץ להושיב את הילדים בין ברכי החכמים על מנת שיוכלו לינוק מדברי התורה שבפיהם. המסורת השנייה לשיחתו האחרונה של ר' אליעזר עם תלמידיו נמצאת במסכת סנהדרין כפי שמתארת הגמרא:

כשחלה ר' אליעזר נכנסו ר' עקיבא וחביריו לבקרו. הוא יושב בקינוף שלו והן יושבין בטרקלין שלו, ואותו היום ערב שבת היה, ונכנס הורקנוס בנו לחלוץ תפלו. גער בו ויצא בנזיפה. אמר להן לחביריו: כמדומה אני שדעתו של אבא נטרפה. אמר להן: דעתו ודעת אמו נטרפה, היאך מניחין איסור סקילה ועוסקין באיסור שבות. כיון שראו חכמים שדעתו מיושבת עליו נכנסו וישבו לפניו מרחוק ד' אמות. א"ל: למה באתם? א"ל: ללמוד תורה באנו. א"ל: ועד עכשיו למה לא באתם? א"ל: לא היה לנו פנאי. אמר להן: תמיה אני אם ימותו מיתת עצמן. אמר לו ר' עקיבא: שלי מהו? אמר לו: שלך קשה משלהן. נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו אמר: אוי לכם שתי זרועותיי שהן כשתי ספרי תורה שנגללין, הרבה תורה למדתי והרבה תורה לימדתי, הרבה תורה למדתי ולא חסרתי מרבתי אפילו ככלב המלקק מן הים, הרבה תורה לימדתי ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת, ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות בבהרת עזה ולא היה אדם ששואלני בהן דבר מעולם, ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות, ואמרי לה שלשת אלפים הלכות, בנטיעת קשואין ולא היה אדם שואלני בהן דבר מעולם, חוץ מעקיבא בן יוסף - פעם אחת אני והוא מהלכין היינו בדרך, אמר לי: רבי למדני בנטיעת קשואין. אמרתי דבר אחד נתמלאה כל השדה קשואין. אמר לי: רבי למדתני נטיעתן למדני עקירתן. אמרתי דבר אחד נתקבצו כולן למקום אחד. אמרו לו: הכדור והאמוס והקמיע וצרור המרגליות ומשקולת קטנה מהו? אמר להן: הן טמאין וטהרתן במה שהן. מנעל שעל גבי האמוס מהו? אמר להן: הוא טהור ויצאה נשמתו בטהרה. עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: הותר הנדר הותר הנדר. למוצאי שבת פגע בו רבי עקיבא מן קיסרי ללוד היה מכה בבשרו עד שדמו שותת לארץ, פתח עליו בשורה ואמר: אבי אבי רכב ישראל ופרשיו הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני להרצותן אלמא מרבי אליעזר (סנהדרין, ס"ח, ע"א).

חכמים נכנסים לבקר את ר' אליעזר לקראת מותו, כאשר ר' עקיבא מייצג בגמרא את חבורת החכמים שבאו לבקר את ר' אליעזר. ניתן להניח שהוא נבחר לייצגם, מכיוון שהוא היה גם הנציג הוודיע לר' אליעזר על נידויו. ר' עקיבא היה תלמידו המובהק של ר' אליעזר, והוא ניחן בלשון עדינה ובכבוד רב שרחש כלפי רבו.

הזמן של ההתרחשות הוא ערב שבת. הגמרא מציינת זאת כדי להסביר מדוע בנו של ר' אליעזר, הורקנוס, ניגש להוריד מאביו את התפילין. ניתן להעמיק ולומר שזמן מיוחד זה הוא זמן מעבר בין החול ובין הקודש, וחכמים מתירים את הנדר בשעת כניסת השבת. כך ר' אליעזר מת בטהרה ביום הקדוש שכה מתאים לאישיותו הרוחנית.

לאחר שהחכמים נוכחו לדעת שדעתו של ר' אליעזר מיושבת, הם מתיישבים לפניו במרחק ארבע אמות כדי המנודה. היות ונידויו של ר' אליעזר, בעקבות פסיקתו בתנורו של עכנאי, עדיין תקף. לפי הגמרא נראה שהחכמים מגיעים על מנת ללמוד תורה מרבים. אך משגב עמית במאמרו⁷⁵ סובר שמטרת הגעתם של החכמים הייתה כדי לבדוק האם ר' אליעזר חזר בו מפסיקתו בתנורו של עכנאי, והאם הוא מוכן להסכים לדעת הרוב. לכן הם שואלים אותו אודות מנעל שעל גבי האימום, שהוא עור שנמתח על גבי תבנית של צורת נעל. שלב זה הוא אחד השלבים בתהליך ייצור המנעל שעדיין לא נגמרה מלאכתו. כלומר, מנעל זה באופן עקרוני עדיין אינו כלי, אולם ניתן להשתמש בו. לפיכך, חכמים גורסים שהוא מקבל טומאה, מפני שנחשב לכלי, ואילו ר' אליעזר מטהרו, משום שלדעתו עדיין אינו נחשב לכלי, כי עדיין לא נשלמה מלאכתו. השאלה על המנעל, היא בעצם שאלה דומה לדין תנורו של עכנאי. בתשובתו החד משמעית: "טהור", ר' אליעזר חוזר על עמדתו הבלתי מתפשרת בסוגיית תנורו של עכנאי, שהרי גם שם ר' אליעזר פסק שהיות והתנור מורכב משברים הוא אינו כלי, ולפיכך אינו מקבל טומאה. כלומר, ר' אליעזר דבק בשיטתו לאורך כל השנים ואינו מוכן לקבל את דעתם של חכמים.

לאור דברים אלו עולה מאליה התמיהה: מדוע ר' יהושע אומר "הותר הנדר" ומבטל את הנידוי, כשנראה שר' אליעזר עדיין דבק בגישתו ואיננו מקבל את דעת החכמים? לדעת משגב, ר' יהושע שפוסק שיש להתיר את נדר הנידוי, נתלה במילתו האחרונות של ר' אליעזר - "טהור", כלומר, היות ומילתו האחרונה הייתה "טהור", ר' יהושע מוותר במודע על המשמעות ההלכתית לפיה ר' אליעזר לא חזר בו אפילו בשעת מיתתו, ומתיר את הנידוי, על סמך מילתו האחרונה של האדם שמעידה עליו. הגמרא שמאפיינת התרחשות זו מוכיחה בקביעה "יצאה נשמתו בטהרה". משגב משווה בין עמידתו של ר' יהושע במאורע של תנורו של עכנאי, לבין עמידתו כאן בביטול הנידוי. כשר' אליעזר הביא הוכחות על טבעיות לצדקתו בפסיקה בתנורו של עכנאי, ר' יהושע עמד על רגליו וקבע "לא בשמים היא". בניגוד לכך, בסיפור מותו של ר' אליעזר, ר' יהושע מוכן להסתמך על "האות מהשמים" לכך שר' אליעזר טהור, היות ומילתו האחרונה הייתה "טהור". למעשה, ניתן לומר כי ר' יהושע, ששוב נעמד על רגליו, והפעם אומר: "הותר הנדר, הותר הנדר", מבטא חרטה על האופן שבו הוא עמד על שלו בסוגיית תנורו של עכנאי, דבר שהוביל לדחייתו של ר' אליעזר בקיצוניות יתר.

⁷⁵ משגב עמית, ר' אליעזר בן הורקנוס - חלק ב', דף קשר 1233 פרשת כי תבוא, תש"ע, אתר ישיבת הר עציון, 08/07/11, <http://www.etzion.org.il/dk/5771/1233maamar3.html>

ברם לפי גושן-גוטשטיין⁷⁶, מטרת החכמים בבואם אל ר' אליעזר, שנמצא על ערש דווי, היא כדי ללמוד ממנו תורה, וזו בתגובה לתלונת ר' אליעזר על מיעוט התורה שהצליח להנחיל לתלמידיו. דומה כי יש כאן ניסיון לתקן ברגעיו האחרונים למה שהחסירו תלמידיו בחייו. תמיכה לגישה זו נמצאת באבות דרבי נתן:

אמר ר' אלעזר בן עזריה: חמישה דברים למדנו מר' אליעזר ושמחנו בהם יותר ממה ששמחנו בהם בחייו. אלו הן: כסת עגולה והכידור והאימום והקמיע והתפלה שנקרעו שאמרת לנו, מה הן? אמר להם: טמאים הם והזהרו בהן והטבילו אותן כמה שהן, שהן הלכות קבועות שנאמרו לו למשה בסיני (אבות דרבי נתן, נוסחא א', י"ט).

גושן-גוטשטיין מסביר מדוע מופיעה בגמרא ההלכה של המנעל על גבי האימום סמוך למותו של ר' אליעזר. לפי ר' אליעזר אין המנעל מקבל טומאה, משום שלא נגמרה מלאכתו. וכך גם גורלו של ר' אליעזר שהרגיש שלא נשלמה מלאכתו, והביע תסכול על כך שלא זכה ללמד את תלמידיו את כל הלכותיו. אך הגמרא מדגישה שעל אף שר' אליעזר הרגיש חוסר מיצוי בחייו, ר' אליעזר טהור. לאחר שהחכמים מתרצים את הסיבה מדוע הם לא הגיעו עד עתה ללמוד תורה מרבים (מפני שלא היה להם פנאי לבוא וללמוד), מנבא ר' אליעזר את מיתתם של חכמים, ואת מיתתו של ר' עקיבא: "שלך קשה משלהן". ונשאלת השאלה: מדוע ר' אליעזר מצא לנכון לבשר לחכמים ולר' עקיבא בשעה זו, על אחריתם הקשה?

רש"י מפרש שר' עקיבא יכול היה ללמוד תורה יותר מן האחרים, בשל כישוריו המיוחדים: "מפני שלבד פתוח כאולם ואילו שמשתני היית למד תורה הרבה". משום כך הפסדו גדול יותר, וגם מיתתו תהיה קשה יותר ממיתתם של שאר החכמים. אולם גושן-גוטשטיין⁷⁷ סובר שזוהי תופעה שכיחה, שחכם, לפני מותו, מגלה לנוכחים דבר על אודות גורלם ובמיוחד בנוגע למיתתם. יושם לב, כי ר' אליעזר איננו מקללם על כך שלא למדו תורה מפיו כל שנות הנידוי. הווה אומר, אין גילוי העתיד נובע מתוך כעסו של ר' אליעזר, אלא רק חיזוי העתיד ותו לא.

הגמרא ממשיכה בעיסוק בתורתו של ר' אליעזר ובהפצתה לתלמידים. ר' אליעזר מביע את צערו על התורה שלא לימד לתלמידיו, והוא משווה את שתי ידיו לשני ספרי תורה גלולים. פירושים שונים ניתנו לסיבה לכך שר' אליעזר ממשיל דווקא את זרועותיו לספרי תורה, ולא לאיבר אחר בגופו. המהרש"א מפרש שהמילה זרוע נאמרת בכל מקום כמשמעות של כוח. הזרועות מבטאות את הכוח. כלומר היה בכוחו של ר' אליעזר ללמד תורה לאחרים, אך דבר זה אינו יצא לפועל.

לפי הרב אלון⁷⁸, לזרועות ישנה משמעות שונה. הזרועות מבטאות את העשייה, שהרי הן אלה שעושים איתן את הפעולות. על כן, גם בספר התורה לכל אות ישנה חשיבות, כל אות ואות נכתבת לשם קדושת ספר התורה. אם אות אחת נכתבה סתם, ספר התורה כולו פסול. כך גם ר' אליעזר דאג שכל דבר שלמד יהיה בעל משמעות ומסורת מרבתי, ודבר שאיננו נאמר על סמך המסורת, אינו נלמד על ידו. כאשר יודעים לקחת כל אות ולעשות אותה לשם קדושה, אזי הזרועות הופכות להיות לספרי תורה גלולים.

⁷⁶ גושן-גוטשטיין אלון, "חכם בודד על ערש דווי, סיפור מיתת ר' אליעזר - ניתוח אידיאולוגי", מחקרים בתלמוד במדרש (תשס"ה), עמ' 91-94

⁷⁷ "חכם בודד על ערש דווי, סיפור מיתת ר' אליעזר - ניתוח אידיאולוגי", עמ' 84-85

⁷⁸ הרב אלון מרדכי, ספר תורה שנגז, שיחה לפרשת בהעלותך, תשנ"ט (מכון ש"י),

חשוב לציין, שהנחת הזרועות הייתה על הלב. ללב יש חשיבות גדולה ביותר בשמירה על חי הגוף, והפסקת פעולתו למספר דקות ומעלה גורמת בדרך כלל למוות. יתכן שר' אליעזר רומז כאן על מותו הקרב ועל דברי התורה הזורמים כדם בליבו, אך תלמידיו אינם עתידים לשמעם ממנו עוד. ר' אליעזר ממשך לתאר במשל נוסף את לימוד התורה בחייו. הוא מתאר את תורתם של רבותיו כים הרחב, בעוד שאת תורתו שלו הוא מציג כשפופרת, כלי קטן וסגור המכיל ידע מוגבל. גושן-גוטשטיין⁷⁹ מסביר שלפנינו תפיסה של התמעטות הדורות. ר' אליעזר מרמז שלמרות ששתה בצמא את דברי רבותיו, שנמשלו לים הרחב, תורתו פחותה משלהם ודומה לשפופרת צרה, שתלמידיו למדו ממנה כנגיעת המכחול. לדעתו של גושן, אין כאן תוכחה לחכמים שלא שימשהו, אלא תיאור של התמעטות טבעית של הדורות. אך הסבר זה אינו תואם את ההקשר בו המשל נאמר. נראה שר' אליעזר כן מוכיח את תלמידיו על כך שחיסרוהו והיה בכוחם ללמוד ממנו יותר.

לאחר משל המכחול בשפופרת, ר' אליעזר מזכיר שהוא שנה הלכות בשני תחומים: בהרת עזה ונטיעת קישואים. רש"י מפרש שבהרת עזה אלו הלכות מראות נגעים, ונטיעת קישואים אלו הלכות כשפים. ר' אליעזר מצר על כך שתלמידיו לא למדו ממנו הלכות בשני תחומים אלו, מלבד ר' עקיבא שלמד ממנו שתי הלכות בנטיעת קישואין, נטיעה ועקירה.

לדעת הרב משגב עמית⁸⁰, ר' אליעזר בחר דווקא דוגמא של "בהרת עזה", מכיוון שבנידויו הפכו אותו למצורע, עליו נאמר: "בדד ישב מחוץ למחנה מושבו". גם הלכות כשפים מהוות רמז לאותו עניין, ביקורתו של ר' אליעזר כנגד "ציד המכשפות" שנערך נגדו.

ואילו לטענת מיכל כהן ויוני האיתן⁸¹, הגמרא מציינת שר' אליעזר עסק דווקא בהלכות אלו כדי להקבילו למשה רבינו, שצרעת וכישוף היו חלק מן האותות בהקדשתו. הקב"ה נתן למשה אות כישוף: "ויאמר אליו: מזה בידך? ויאמר: מטה. ויאמר: השליכהו ארצה, וישליכהו ארצה ויהי לנחש". והאות השני היה אות של צרעת: "הבא נא ידך בחיקך, ויבא ידו בחיקו, והנה ידו מצורעת כשלג" (שמות, ד', א-ח).

כאמור, לאחר שהחכמים שומעים כמה הלכות מפיו של ר' אליעזר, נשמתו יוצאת בטהרה. ולאחר מכן ר' יהושע מתיר את נדר הנידוי.

במוצאי שבת, בזמן הלווייתו של ר' אליעזר, ר' עקיבא הכה בבשרו עד זוב דם⁸², והספידו: "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו".

רווה ענבר במאמרה⁸³, משווה בין יחסיהם של ר' אליעזר ור' עקיבא ליחסים שבין אליהו לאלישע תלמידו. היא טוענת שיש משמעות לכך שר' עקיבא בחר להספיד את רבו דווקא באמרה: "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו", שבה הספיד אלישע את אליהו לפני עלייתו השמימה⁸⁴. ישנם קווי אופי דומים בין אליהו לבין ר' אליעזר: שניהם ניחנו בכוחות על טבעיים, וכן בקשר ישיר עם הקב"ה. אליהו

⁷⁹ עיין שם עמ' 87-86

⁸⁰ ראה לעיל.

⁸¹ ראה לעיל עמ' 79, 84

⁸² התוספות מקשים: כיצד יש היתר לר' עקיבא לשרוט בגופו? והרי בהתנהגות זאת הוא עובר על איסור תורה: "ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם" (ויקרא, י"ט, כ"ח), מפני שאלו דרכן של האמוריים. התוספות ממשיכים ומתמצים: "דמשום תורה קעבידי", כלומר הוא לא הצטער על הסתלקות המת, אלא על היעדר התורה.

⁸³ רווה ענבר, "אבי אבי: ההיבט הבין-טקסטואלי בסוגיית הביורגפיה של חכמים", החינוך וסביבו, כט (תשס"ז) עמ' 333-342

⁸⁴ מלכים ב', ב', י"ב.

מחייה את בן האלמנה בצרפת⁸⁵, ואש ה' אוכלת את עולתו של אליהו במעמד הכרמל⁸⁶. בדומה לכך, גם ר' אליעזר מגייס לעזרתו כוחות על טבעיים בדין סביב תנורו של עכנאי: חרוב נעקר ממקומו, אמת מים ששבה לאחוריה, כותלי בית מדרש נוטים ובת קול. כמו כן, שניהם סבלו בחייהם מבדידות ונידוי. אליהו בורח למדבר ושם שואל את נפשו למות. הוא מתלונן לפני ה' על בדידותו ועל כך שרוצים להורגו: "ואוותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה"⁸⁷. ניתן למצוא נתיב זהה להתנהגות זו אצל ר' אליעזר, אשר מבכה בגמרא על תורתו שנגנזה בלא לימוד של תלמידיו ממנה⁸⁸.

בנוסף, רווה טוענת שההכאה של ר' עקיבא בבשרו, חמורה וקשה יותר מקריעת אלישע את בגדיו בעת פרידתו מאליהו. אלישע קורע את בגדיו, למרות שהוא יודע שאלהיו לא מת, אלא עלה השמימה. הקריעה במקרה זה מבטאת את צער ההתרחקות. לעומת זאת, הכאת הבשר של ר' עקיבא, מסמנת את האשמה הכבדה שרובצת על ליבו. ר' עקיבא מצטער על נידוי רבו, שהוא היה שותף לו, ועל תורתו שנגנזה עמו. רווה מציעה שפעולת ההכאה בבשר מזכירה את הריגתו של ר' עקיבא בעינווי גוף קשים בידי הרומאים⁸⁹.

לאחר שנים קשות בהן חי בבדידות בצל הנידוי, נפטר ר' אליעזר לבית עולמו. עקב כך, חכמים הכירו בהפסד העצום שיש לעולם בעקבות מותו, והעידו: "משמת רבי אליעזר - גנגו ספר תורה" (סוטה, מ"ט, ע"ב).

לאחר מותו נראה כי השתנה יחסם של חכמים לר' אליעזר, ונקבעה דעתו להלכה בעניינים שונים. אף ר' יהושע, בר הפלוגתא של ר' אליעזר, הכיר בו כמוסר התורה וכמעביר המסורת הנאמנה כפי שמסופר בגמרא:

בית מדרשו של רבי אליעזר היה עשוי כמין ריס ואבן אחת הייתה שם והייתה מיוחדת לו לשיבה. פעם אחת נכנס רבי יהושע התחיל ונושק אותה האבן, ואמר: האבן הזאת דומה להר סיני, וזה שישב עליה דומה לארון הברית. (שיר השירים רבה, א, ג', א')

לסיכום: הפרק עסק בסופו הטראגי של ר' אליעזר, החל מהטלת הנידוי ותוצאותיו הקשות לעולם ועד למותו בביתו.

בתחילת הפרק הובאה השוואה בין התנהגותו של ר' אליעזר בהחריבו את העולם בדמעותיו, לבין דרכו של משה רבינו, ששבר את הלוחות, אך לעומת משה שזכה לאישורו של הקב"ה בהתנהגותו, ר' אליעזר איננו רשאי לעשות כן בתקופתו. כמו כן, הובאה הקבלה נוספת בין סיפורו של ר' אליעזר שהעולם לוקה בעקבות נידויו, לבין חורבן בית המקדש.

לפני מותו הגיעו חכמים לבקרו. הפרק דן במטרת הגעתם: האם כדי לבדוק האם ר' אליעזר חזר בו מפסיקתו בתנורו של עכנאי, והוא מוכן להסכים לדעת הרוב, או שבאו כדי ללמוד ממנו תורה.

בסופו של הפרק, ניתנו הסברים שונים על פרטים מתוך סיפור פטירתו של ר' אליעזר: ר' אליעזר מדמה את זרועותיו לספרי תורה גלולים, מפני שהזרועות מבטאות את הכוח. כלומר היה בכוחו של ר' אליעזר ללמד תורה לאחרים. או מפני שהזרועות מבטאות את העשייה: ר' אליעזר דאג לכך שכל מעשה ולימוד בחייו יהיה בעל ערך.

⁸⁵ מלכים א', י"ז, כ"א-כ"ב.

⁸⁶ מלכים א', י"ח, ל"ח.

⁸⁷ מלכים א', י"ט, י"ד.

⁸⁸ לקווי דמיון נוספים בין אליהו לבין ר' אליעזר עיין שם.

⁸⁹ הריגת ר' עקיבא מתוארת בברכות, ס"א, ע"ב.

ר' אליעזר הציג שני תחומים שהוא התמחה בהם בחייו: צרעת וכישוף. לפי דעה אחת, מכיוון שתחומים אלו מסמלים את הרחקתו ונידויו. ואילו לפי דעה שנייה, כדי להקבילו למשה רבינו, שצרעת וכישוף היו חלק מן האותות בהקדשתו.

בסופו של הפרק, הובאה השוואה בין יחסי ר' אליעזר ור' עקיבא ליחסים שבין אליהו לאלישע תלמידו.

בנוסף חשוב לציין, כי לאחר מותו של ר' אליעזר השתנה יחס החכמים אליו, נקבעה דעתו להלכה בעניינים שונים וניכר שחכמים כיבדוהו.

סיכום:

עבודה זו עסקה בנושא: דרכו ופועלו של ר' אליעזר בן הורקנוס.

הפרק הראשון סקר את ראשית דרכו של ר' אליעזר. ר' אליעזר הפנה את חייו מעמל האדמה לעמלה של תורה. ר' אליעזר, עוד טרם לידתו, נועד לגדולות ולממשיכו של משה רבנו. הודות לשקידתו, הוא התקדם בלימודו והפך לתלמיד חכם. כאשר אביו עלה לירושלים על מנת לנדותו מנכסיו, ר' אליעזר נבחר על ידי רבו לדרוש בפני החכמים. ר' אליעזר סרב בטענה שהוא דומה לבור שמשמר את מה שלמד, אך אינו יכול לחדש דבר. בעקבות תכונתו זו הוא כונה על ידי רבו מאוחר יותר כ"בור סוד שאינו מאבד טיפה". בנוסף ר' אליעזר סבר שאסור לתלמיד לדרוש בפני רבו, ולכן סרב כאשר נתבקש לדרוש. לבסוף, רבן יוחנן עזב את האולם, ור' אליעזר החל לדרוש "יותר ממה שנאמר למשה מסיני", פירוש אחד הסביר שבכוחו של ר' אליעזר לדרוש כמו בסיני, אף אם הוא מעביר המסורת הנאמנה, מפני שאמר אותם בשפתו המיוחדת. ופירוש שני סבר שהשוואה לסיני נזכרה, מכיוון שר' אליעזר מקביל למשה בתחומים רבים. כאשר אביו של ר' אליעזר שומע את דרשת בנו, הוא מבטל את הנידוי ומעניק לבנו את כל נכסיו. ר' אליעזר אינו רוצה לקבלם, משום שרואה חשיבות רק בדברי התורה הרוחניים. ר' אליעזר הופך לבחיר תלמידיו של רבן יוחנן, עד אשר שקול כנגד כל החכמים יחדיו.

בפרק השני נבחנה מידת קנאותו של ר' אליעזר. אכן קנאתו באה לידי ביטוי בתחומים רבים ומגוונים. תחילה הוצגה תכונתו של ר' אליעזר שאינו מעביר על מידותיו, ולכן תפילתו לירידת גשמים איננה התקבלה. לאחר מכן, נראה שר' אליעזר מציב רף של שלמות בלימוד התורה. לפי גישתו, יום טוב צריך להיות "כולו לה" ואין להתעסק בו באכילה ובשתייה, אלא בלימוד תורה. מסיבה זו ר' אליעזר מתנגד בתוקף ללימוד תורה לנשים, מכיוון שהן אינן מסוגלות להגיע אל רף השלמות בלימוד. כמו כן, קנאותו של ר' אליעזר מתבטאת ביחסו השלילי לגויים הבאה לידי ביטוי בהלכותיו, וכן ביחס שלילי לנוכרים שבאו להתגייר אצלו. אף כלפי ארץ ישראל הוא נוהג בקנאות, ומתקן שמי שלא אמר "ארץ חמדה טובה ורחבה" בברכת המזון, אינו יצא ידי חובתו בברכה. ובכן, במהלך הפרק נדונה מידת הקנאות של ר' אליעזר על היבטיה השונים. נראה שקנאותו איננה דבר שלילי, ואף לפעמים הינה דבר נצרך, המהווה כבוד לעם ישראל, לתורת ישראל ולארץ ישראל. ניתן להניח כי מידת קנאותו של ר' אליעזר הובילה אותו לפסיקתו הנחרצת בסוגיית תנורו של עכנאי בניגוד לדעת רוב החכמים.

הפרק השלישי עסק במהותה של המחלוקת בין ר' אליעזר לחכמים אודות תנורו של עכנאי, כפי שמופיעה במסכת בבא מציעא. תחילה הוצעו בפרק שתי תשובות אפשריות לכך שר' אליעזר הקל בדינו של התנור, וטיהרו, בניגוד לדעת חכמים, שבדרך כלל מקלים, ואילו בעניין התנור החמירו, וטימאו אותו. תירוץ על רקע התקופה: הנוצרים בזמן זה הקלו בענייני טומאה וטהרה, ולכן החכמים ראו צורך להקפיד בדינים אלו, ואף חשדו בר' אליעזר שלמד מדרכי הנוצרים. תירוץ שני הוא, שר' אליעזר הייתה תפיסה שמימית של שלימות, ולכן הוא טיהר את התנור, כי לא ראה בו שלם, ואילו החכמים דנו את דין התנור לפי אמות מידה ארציות, ולכן ראו בתנור גוף שלם ולא קיבלו את דעתו של ר' אליעזר וטמאוהו.

לאחר מכן, ניסה הפרק להציע מספר תירוצים לכך שר' אליעזר לא קיבל את הכרעת הרוב, למרות ציווי התורה. הסבר אחד טען, שר' אליעזר סבר שאינו חייב לקבל את הכרעת הרוב, מכיוון שביטוי הדין אינו יושב עתה בלשכת הגזית, ולכן אין נוהג כאן דין זקן ממרא. הסבר אחר הציע, שר' אליעזר סובר שכאשר יש אמת אלוקית מוחלטת היא גוברת על הכרעת הרוב. הסבר נוסף ביאר, שר' אליעזר ראה את עצמו גדול מהחכמים האחרים, ובעקבות זאת, על אף שהם מהווים רוב כמותי, הוא אינו שווה להם ולכן אינו חייב לקבל את הכרעתם.

כמו כן, בפרק זה התבאר הביטוי: "נצחוני בני", שפירושו, לפי גישה אחת, שהקב"ה אכן שמח על כך שההלכה נקבעת בידי חכמים בארץ, ולא על פי כללים שמימים, אך יחד עם זאת גם דעתו של ר' אליעזר נכונה, ובשמיים מקבלים גם את דעתו. גישה שנייה גרסה, שהקב"ה העדיף את פסיקת ההלכה של חכמים, אך אינו הסכים עם הנידוי שגזרו על ר' אליעזר.

הפרק עסק בסופו בסמליותם של האותות שהביא ר' אליעזר להוכחת שיטתו. גישה אחת נוקטת, שהאותות מסמלים את ההסתפקות במועט של ר' אליעזר ואת זיקתו לבית המדרש. לפי גישה שנייה, האותות מסמלים שלוש מידות שבהן נקנית התורה. וגישה נוספת סברה, שאותות אלה מסמלים ומעידים על כך שר' אליעזר הוא מעביר המסורת הנאמנה. עוד הודגש, שבראיות שמביא ר' אליעזר יש תנועתיות ותזוזה, ובניגוד לכך דבר ה' חייב להיות קבוע ומוצק לעולם.

אך, על אף הצגת האותות, דברו של ר' אליעזר לא נשמע, ודבר זה הוביל לנידוי, שנדון בפרק הרביעי של העבודה. סופו הטראגי של ר' אליעזר החל מהטלת הנידוי ותוצאותיו הקשות לעולם, ועד למותו בביתו. ברם, על אף סופו הקשה של ר' אליעזר, ניכר שחכמים כיבדוהו והחזירו את דעותיו לעולם ההלכה.

יתר על כן, בפרק הובאה השוואה בין התנהגותו של ר' אליעזר בהחריבו את העולם בדמעותיו, לבין דרכו של משה רבינו, ששבר את הלוחות. אולם לעומתו של משה, שזכה לאישורו של הקב"ה בהתנהגותו, ר' אליעזר אינו רשאי לעשות כן בתקופתו. הקבלה נוספת הובאה בין סיפורו של ר' אליעזר שהעולם לוקה בעקבות נידוי, לבין חורבן המקדש.

לבסוף, לפני מותו של ר' אליעזר, הגיעו חכמים לבקרו. הפרק דן במטרת הגעתם: האם כדי לבדוק שמא ר' אליעזר חזר בו מפסיקתו בתנורו של עכנאי והוא מוכן להסכים לדעת הרוב, או על מנת ללמוד ממנו תורה.

בסופו של הפרק, ניתנו הסברים על פרטים שונים מתוך סיפור פטירתו של ר' אליעזר, וצוינה העובדה כי לאחר מותו השתנה יחס החכמים אליו: נקבעה דעתו להלכה בעניינים שונים, וחכמים רכשו כבוד אליו.

ביבליוגרפיה :

- אבות דרבי נתן נוסחה א' - שעכטער שניאור זלמן, ווינא (תרמ"ז).
 אבות דרבי נתן נוסחה ב' - שעכטער שניאור זלמן, ווינא (תרמ"ז).
 מדרש רבה - פאר התורה, ירושלים (תש"ל).
 מהר"ץ חיות - ר' צבי הירש חיות, טלמן, ירושלים (תשמ"א).
 משניות - מהדורת קהתי, ירושלים (תשנ"ו).
 מהרש"א - רבי שמואל אליעזר הלוי איידלס, טלמן, ירושלים (תשמ"א).
 פרקי רבי אליעזר - אשכול, ירושלים (תשל"ג).
 קהלת רבה - האחים לוי אפשטיין, ירושלים (תש"כ).
 שיר השירים רבה - ישכר בער בר' נפתלי משעברשין, ווינא (תנ"ב).
 תוספתא סנהדרין - צוקרמנדל משה שמואל, ירושלים (תרצ"ח).
 תלמוד בבלי ווילנא, טלמן, ירושלים (תשמ"א).
 תלמוד ירושלמי, המוסד לעידוד לימוד התורה, ירושלים (תשנ"ב).
- גילת יצחק, משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס, דביר, תל אביב (1969), עמ' 83, 309-329, 325-328.
 הרב ולדנברג אליעזר יהודה, שו"ת ציץ אליעזר, ירושלים (תשמ"ח) עמ' פג.
 לאו בנימין, חכמים, כרך ב', משכל, תל אביב (2007), עמ' 101-103.
 הגאון רבי אליהו מווילנא, קול אליהו, ווילנא (תרצ"א) אות רכז, עמ' פג.
 ארזי אברהם, "שילוב אגדה בהלכה במשנת ר' אליעזר בן הורקנוס", שנה בשנה, (1986), עמ' 177-187.
 בלאו יצחק, "מעשה ברבי אליעזר ורבי עקיבא וברידת גשמים", שמעתין, 169 (תשס"ז), עמ' 98-108.
 גושן-גוטשטיין אלון, "חכם בודד על ערש דווי, סיפור מיתת ר' אליעזר - ניתוח אידיאולוגי", מחקרים בתלמוד ובמדרש (תשס"ה), עמ' 84-87, 91-94.
 גילת יצחק, "על ר' אליעזר בן הורקנוס ומשנתו", בשדה חמ"ד, ט"ו (תשל"ב) עמ' 201-211.
 האיתן יוני, כהן מיכל, "ושם האחד אליעזר", מכלול, כא (תשס"א), עמ' 77-91.
 מוי דבורה, "המדרש תנורו של עכנאי, בת קול וחס חכמים אליה", מעמקים, ח' (2007).
 רווה ענבר, "אבי אבי: ההיבט הבין-טקסטואלי בסוגיית הביורגריה של חכמים", החינוך וסביבו, כט (תשס"ז) עמ' 333-342.
- הרב אלון מרדכי, ספר תורה שנגז, שיחה לפרשת בהעלותך, תשנ"ט (מכון ש"י),
 11/07/2011, www.kerenyishai.org/shiur_hebrew_doc/behaalotcha59.doc
 גבריהו עמית, אבוי למנצחים, דף קשר פרשת יתרו, תשס"ה, אתר ישיבת הר עציון,
 28/06/2011, <http://www.etzion.org.il/dk/5765/994mamar.htm>
 הרב וולף דני, תנורו של עכנאי, אתר ישיבת הר עציון,
 27/04/2011 <http://www.etzion.org.il/dk/5766/1043mamar1.html>
 משגב עמית, ר' אליעזר בן הורקנוס - חלק א', דף קשר 1232 פרשת כי תצא, תש"ע, אתר ישיבת הר
 עציון, 01/08/2011 http://www.etzion.org.il/dk/5771/1232maamar3.html#_ftn1
 משגב עמית, ר' אליעזר בן הורקנוס - חלק ב', דף קשר 1233 פרשת כי תבוא, תש"ע, אתר ישיבת הר
 עציון, 08/07/2011, <http://www.etzion.org.il/dk/5771/1233maamar3.html>
 לבנון דוד דוב, לא בשמים היא, אתר ישיבת בית אל,
 26/04/2011, <http://www.yeshiva.org.il/midrash/shiur.asp?id=11419>
 הרב ליכטנשטיין אהרון, אללי עליך מרי, שהנחת כל הדור יתום, דף קשר פרשת תרומה, תשמ"ח,
 אתר ישיבת הר עציון <http://www.etzion.org.il/dk/1to899/123daf.htm#fn0>, 27/04/2011.
 הרב עמיטל יהודה, שיטתו של ר' אליעזר, שיחה לפרשת חוקת תשנ"ה, אתר ישיבת הר עציון,
 26/04/2011, <http://www.etzion.org.il/dk/5767/1098sicha2.html>
 רוזנברג שלומי, משמעות האותות בסיפור תנורו של עכנאי, דף קשר פרשת ניצבים וילך, תשנ"ט, אתר
 ישיבת הר עציון, <http://www.etzion.org.il/dk/1to899/720daf.htm>, 28/04/2011